

Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Auksė Tamulevičiūtė

**AMŽINYBĖS NAMAI. SENOSIOS MERKINĖS ŽYDŲ
KAPINĖS**

Bakalauro darbas

Mokslinis vad. dr. L. Lempertienė

Vilnius, 2004

TURINYS

Įvadas	4
1. Merkinės žydų kapinės	10
1.1 Datavimo problema	10
1.2 Dydžio kaita	12
1.3 Tvora	13
1.4 Lokalizacija	15
2. Kapinių išplanavimas	17
2.1 Žydų kapinių išplanavimo tradicija	18
2.2 Tradicijų taikymas Merkinėje	19
2.3 Išplanavimo ypatumai Merkinėje	21
3. Antkapiniai paminklai	23
3.1 Antkapio statymo tradicija	23
3.2 Tradicijų taikymas ir antkapių ypatumai Merkinėje	24
4. Antkapių simboliai	29
4.1 Tradiciniai simboliai, jų reikšmės	29
4.2 Simboliai Merkinės kapinėse	30
5. Epitafijos	32
Išvados	36
Šaltinių ir literatūros sąrašas	38
Priedai	41

Santrumpos

JRR – Jono Reitelaičio rankraščiai

LKPC – Lietuvos kultūros paveldo centras

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

LVŽM – Lietuvos valstybinis žydų muziejus

MAB – Mokslų akademijos biblioteka

RS – Rankraščių skyrius

RŽPI – Respublikinis žemėtvarkos projektavimo institutas

SA – Senieji aktai

VU – Vilniaus universitetas

ЦГИАЛ – Центральный государственный исторический архив в Ленинграде

Ivadas

Žydai išsiskiria savitomis religinėmis ir kultūrinėmis tradicijomis. Vienas iš šaltinių, padedančių pažinti žydų papročius, moralės kriterijus, dorovines vertybes yra kapinės. Žydų kapinių rengimo, tvarkos jose papročiai yra neatsiejama Lietuvos žydų bendruomenių dvasinės kultūros dalis. Kapinėse atsispindi visa judaizmo tradicija, žydų santykis ir vieta visuomenėje, kurioje jie gyveno. Išlikę materialiosios kultūros liekanos atskleidžia ne tik praėjusių amžių žmogaus gyvenimo būdą, bet ir mąstymo ypatybes, jo pasaulio sampratą. Kapinės buvo viena iš būtinų žydų įsikūrimo ir gyvenimo tam tikroje vietovėje sąlygų, todėl dažniausiai visu bendruomenės egzistavimo vienoje vietovėje laikotarpiu, veikdavo ir kapinės. Vienas iš hebrajų kapinių pavadinimų - beit almin (amžinybės namai), išreiškia judaizmo nusistatymą užtikrinti kapinėms jų ilgaamžiškumą, draudžiamas perlaidojimas, laidojimas antra eile, todėl jos daugelį amžių galėjo išlikti nepakitusios (išskyrus teritorijos praplėtimą). Žydų kapinės laikytinos ir istoriniais žydų paveldo paminklais Lietuvoje, akivaizdžiais žydų gyvenimo ir pasklidimo šalyje įrodymais. Iš išlikusių žydų relikvų Lietuvoje kapinės, savo skaičiumi, bene gausiausios. Požiūris į religinių bei tautinių mažumų kapines yra svarbus ir atpažįstant Lietuvos visuomenės nusistatymą ir kultūros istoriją.

Senosios Merkinės žydų kapinės taip pat yra svarbus miestelio žydų ir krikščionių istorijos ir kultūros šaltinis. Kadangi skaitlinga žydų bendruomenė Merkinėje veikė apie keturis šimtus metų (nuo XVII a. pradžios iki 1941 m.), o kurį laiką (XIX a. antra pusė – XX a. pirma pusė) sudarė ir savo skaičiumi gausiausią miestelio bendruomenę, jos kapinės turi ilgaamžę tradiciją ir pasižymi palaidojimų gausumu. Žydų kapai dokumentuoja visos bendruomenės likimą. Merkinės žydų kapinės – šiandien dar pakankamai gerai išlikęs ilgos ir turtingos žydų kultūros šaltinis.

Nagrinėjamos temos aktualumas. Nepaisant žydų kapinių svarbos tiriant žydų istoriją ir kultūrą Lietuvoje, nagrinėjant lietuvių kultūros istoriją, Lietuvoje nėra išleista nei vieno išsamesnio darbo apie senąsias žydų kapines, apjungiančio būtinas teorines, bei pagrindines praktines žinias. Apie senąsias žydų kapines lietuvių istoriografija užsimena tik labai fragmentiškai, kitų temų kontekste. Atskirų, vien žydų kapinėms skirtų studijų, kapines sudarančių elementų (tvoros, antkapių, epitafijų...) bei išplanavimo, lokalizacijos ypatumų tyrimų nėra. Trūksta iniciatyvos, skatinančios senųjų kapinių išlaikymą, tyrimą, dokumentaciją, tačiau yra būtina pradėti šiuos darbus. Merkinės žydų kapinės pasižymi

savo didele teritorija (3,2 ha) ir gausių palaidojimų skaičiumi, tačiau jau šiandien dėl daugelio antkapių blogos būklės negalima perskaityti epitafijų tekstų, išžiūrėti simbolių, nemažai antkapių tiesiog dingę. Norint daugiau sužinoti apie Merkinės žydų istoriją, religines ir istorines tradicijas, reikia skubėti tirti ir dokumentuoti jų kapines.

Tyrimo objektas – senosios Merkinės žydų kapinės nuo XVIII a. iki šių dienų. Šis chronologinis laikotarpis skirtinas į du periodus: 1) kapinių veikimo nuo XVIII a. iki 1941 m. ir 2) neveikiančių kapinių nuo XX a. antros pusės iki šių dienų. Antrasis periodas – tai kapinių nykimo ir jų būklės prastėjimo laikotarpis, jo atskirai nenagrinėsime. Dabartinė kapinių būklė atspindės tyrimo metu surinktos medžiagos aptarime įvairiose šio bakalauro darbo dalyse.

Darbo tikslai ir uždaviniai. Kadangi senųjų žydų kapinių dokumentacijai ir tyrimams likęs laikas nėra beribis, jau dabar daugelio kapinių išlikę tik fragmentai, reikia skubėti dokumentuoti visus dar likusius kapinių likučius. Šio darbo tikslai:

- Remiantis praktinėmis bei teorinėmis žiniomis padaryti pradžią tolesniems moksliniams žydų kapinių tyrimams;

- Judaizmo religinės tradicijos šviesoje patyrinėti senąsias Merkinės žydų kapines. Įgyvendinant tikslą, keliame šiuos uždavinius:

- nustatyti kapinių įsikūrimo laiką;
- iširti kaip kito kapinių teritorija ir dydis;
- remiantis bendra judaizmo tradicija, akcentuojant aškenazių kapinių įrengimo papročius, aptarti Merkinės žydų kapinių lokalizaciją, išplanavimą, antkapių formas, simbolius ir epitafijas;
- panagrinėti kapinių sudėtinių dalių tradiciškumą ir ypatybes.

Šis bakalauro darbas yra pradinė planuojamų gilesnių ir įvairiapusiškesnių Merkinės žydų kapinių tyrimų dalis. Tolesnių tyrimų kryptimis būtų nuodugnus kapinių planavimo tyrimas ir planavimo ypatumų nustatymas; kapinių kaip istorinio šaltinio, leidžiančio nustatyti tikslią žydų bendruomenės įsikūrimo Merkinėje datą tyrimas. Kapinių, kaip fenomenalaus istorijos šaltinio, ištyrimas atskleistų naujų Merkinės žydų asmenų ir šeimų istorijos faktų.

Istoriografija ir šaltiniai. XVI - XX a. Merkinės istorijos šaltiniai teikia duomenų apie įvairias to meto realijas, tik apie senąsias žydų kapines žinių rasti nepavyko (išskyrus Merkinės planus), todėl remiamės žinių apie Merkinės žydų istoriją teikiančiais publikuotais ir nepublikuotais šaltiniais, lietuvių bei žydų istoriografija.

Publikuoti šaltiniai. Kaip suteikiančią svarbios informacijos apie žydų įleidimą į Merkinę, reikia paminėti Vladislovo Vazos 1643 m. privilegiją Merkinei (publikuota M. Brensztejn straipsnyje “Przywileje krolewskie miasta Merecza”¹. Kita tame pat straipsnyje paskelbta Vladislovo Vazos 1639 m. privilegija teikia žinių apie Merkinės žydų amatininkišką veiklą.

Nepublikuoti šaltiniai sudaro pagrindinę darbo šaltinių bazę. Nustatinėjant žydų įsitvirtinimo Merkinėje laikotarpį ir jų padėtį šioje vietovėje, svarbios yra nepublikuotos privilegijos Merkinei (1613 m., 1616 m., 1633 m., 1643 m., 1644 m.), saugomos LVIA Senųjų Aktų fonde. Daug duomenų apie miestą yra sukaupęs bei analizavęs prof. habil. dr. Algimantas Miškinis, jo darbas Merkinės urbanistinio paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas. Vilnius, 1973, saugomas LKPC Paveldosaugos archyve². Svarbus A. Miškinio minimas faktas, kad XVII a. Merkinėje stovėjo sinagoga. Tai leidžia mums daryti prielaidą, kad buvo įkurtos ir kapinės. Autorius savo darbe naudojasi daugybe nepublikuotų bei publikuotų šaltinių, todėl jo darbą vertinam kaip gana išsamų Merkinės istorijos veikalą, liečiantį ir žydų gyvenimo ypatumus, jų skaičiaus kaitą. Pirmas tiksliai žinias apie žydų skaičių Merkinėje teikia LVIA Senųjų Aktų fonde saugomi 1765 m. miesto gyventojų surašymo dokumentai³. Vėlesnio laikotarpio žydų skaičiaus kaitą taip pat pateikia LVIA Senųjų Aktų bei 515 fonduose saugomos bylos⁴. Reikia paminėti ir LKPC saugomą Lietuvoje esančių kapinių sąrašą. Jame įtrauktos ir žydų kapinės, tačiau jos neišskiriamos kaip savitos, tiesiog įrašoma jų kultūrinė vertė (visos kapinės nurodomos kaip turinčios istorinę vertę), adresas, geografinis išsidėstymas, plotas, įrašymo data. Kapinių įkūrimo bei uždarymo laiko (datos nurodytos tik 6 žydų kapinėms), jų ypatumų, būklės šis sąrašas nepateikia. Praktiniam Merkinės žydų kapinių tyrimui didelę reikšmę turėjo Duisburgo universiteto Judaikos studijų kolektyvo sudarytas metodologinis kapinių tyrimo vadovėlis⁵. Šis darbas nebuvo publikuotas, dabar saugomas Sepulkral kultūros muziejaus bibliotekoje Kaselyje.

Tiriant Merkinės žydų kapinių sudėtines dalis (tvorą, antkapius, jų simbolius, epitafijas), aprašant kapinių lokalizaciją ir išplanavimą buvo remiamasi užsienio

---

¹ Kwartalnik Litewski. St. Petersburg: Drukarnia K.L.Pietkovskiego.Wiel. Podjaczaska, 1911, T. 6.

² LKPC Paveldosaugos archyvas f.11, ap. 1, b. 11.

³ LVIA, f. SA, b. 2732, 3749.

⁴ LVIA, f. SA, b. 3754; f. 515, ap. 15, b. 38, 204.

⁵ Brocke M., Pörsch B., Unterberg M. Eingebunden in das Bündel des Lebens. Jüdische Friedhöfe. Ein Leitfadhen: Judaistik im Forschungsschwerpunkt Geschichte und Religion des Judentums / Universität GH Duisburg, 1986.

istoriografija – daugiausia vokiečių autorių darbais bei konkrečių Vokietijos vietovių žydų kapinių tyrimais. Užsienio autorių darbus galima išskirti į:

- Bendrus žydų kapinių įrengimo principus bei problemas tiriančius. Svarbiausias A. Gotzmann straipsnis, nagrinėjantis kapinių kūrimo taisyklės pagal halachą⁶, taip pat du panašaus pobūdžio E. Roth straipsniai⁷. Visi šie straipsniai buvo labai naudingi nagrinėjant Merkinės žydų kapinių įrengimo ypatybes ir lyginant jas su judaizmo tradicija. A. U. Theobald sudaryta knyga “Der jüdische Friedhof: Zeuge der Geschichte – Zeugnis der Kultur”⁸ aptaria kapinių kaip istorijos, kultūros, religijos šaltinio fenomeną. Daugelį šioje studijoje nagrinėjamų kapinių rengimo problemų ir Vokietijos žydų kapinių ypatumų galima buvo pritaikyti ir Merkinės žydų kapinėms.

- Konkrečių vietovių žydų kapinių tyrimai. Knyga - Der alte jüdische Friedhof in Dresden⁹, sudaryta gausaus autorių kolektyvo, buvo naudinga aptariant kapinių aptvėrimo būtinumą bei kitus Dresdeno žydų kapinių panašumus į Merkinės. Labai išsamūs M. Nosonovskio veikalai apie Ukrainos bei Rytų Europos žydų kapinių epitafijas¹⁰, verčiant Merkinės žydų kapinių antkapinius užrašus jie labai padėjo.

Žydų istoriografija (Pinkas HaKehiloth Lita. Sudar. Levin D. Jerusalem: Yad Vashem, 1996; Yidishe Shtet, Shtetlech un Dorfishe Yishuvim in Lite. Sudar. Kagan B., New York: Simcha Graphic Associates. 1990.) teikia duomenų apie pirmuosius žydus Merkinėje.

- Merkinės planai yra svarbiausi informacijos apie žydų kapinių istoriją šaltiniai. Jais remiantis, sprendžiame apie kapinių vietą, dydžio bei išplanavimo kaitą. Svarbiausi yra šie planai:

- Publikuoti: Merkinė XVII - XVIII a.¹¹; Merkinės informacijos centre saugomi 1845 m. du Merkinės planai, L. Žilevičiaus nukopijuoti iš ЦГИАЛ, vienas jų publikuotas

---

⁶ Die religionsrechtlichen Grundlagen des jüdischen Friedhofes // Deutsche Kunst und Denkmalpflege. 1990, H. 48.

⁷ Zur Halacha des jüdischen Friedhofes // Udim. Zeitschrift der Rabbinerkonferenz in der Bundesrepublik Deutschland. 1973, H. 4, H. 5.

⁸ Der jüdische Friedhof: Zeuge der Geschichte – Zeugnis der Kultur. Hrsg. Theobald A.U. Karlsruhe: Badenia – Verlag, 1984

⁹ Der alte sche Friedhof in Dresden. Teetz: Hentrich & Hentrich, 2002.

¹⁰ Носоновский М. «Завязанные в узле жизни»: к поэтике еврейских эпитафий // <http://www.berkovich-zametki.com/Nomer26/MN41.htm> bei Nosonovsky M. Hebrew epigraphic. Monuments from East Europe. Boston, 2002.

¹¹ Merkinės istorijos bruožai. Sudar. A. Černiauskas, H. Gudavičius, V. Vaitkevičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004.

toje pačioje knygoje, kaip ir XVII - XVIII a. planas; 1799 m. miestelio planas¹², saugomas LKPC Paveldosaugos archyve¹³.

- Nepublikuoti: LKPC Paveldosaugos archyve saugomi¹⁴: 1797 m. Merkinės ir jos apylinkių planas, 1955 m. miestelio planas (jame kapinės nubraižytos netiksliai, jos neatitinka daugelio kitų panašaus laikotarpio kapinių planų), 1966 m. miestelio išplanavimo ir užstatymo schema (už 1955 m. planą labiau atitinka dabartinį kapinių vaizdą, tačiau nepasižymi tikslumu. Plano autorė F. Lavrentjevienė). J. Reitelaičio rankraščiuose¹⁵ saugomas 1852 m. Merkinės miesto planas. Jo nepriskiriame labai patikimam šaltiniui, kadangi jis braižytas vietinėmis sąlygomis, t. y. tiesiog norint sužymėti bažnyčiai priklausančių žemių plotus, viskas nupiešta be jokio mastelio, tiesiog “iš akies”, nuspalvinta pieštukais; LVIA¹⁶ saugomas 1909 m. Merkinės planas (nubraižytas labai grubiai, tačiau vertingas tuo, kad nurodo kapinių ploto dydį – 2,1 dešimtinę); RŽPI sudarytas 1975 m. Merkinės planas (jame nurodoma kapinių teritorija, kurioje buvo laidojama, tuščia kapinių dalis neįtraukta); bene pats tiksliausias, kuriame nurodytos visų kapinių kraštinių ilgis, kapinių plotas yra 1990 m. RŽPI sudarytas Žemės ribų nustatymo planas, saugomas LVŽM fonduose.

Kadangi istoriniuose dokumentuose informacijos apie Merkinės žydų kapines nėra, pagrindiniu šio darbo šaltiniu galima laikyti praktinį autorės kapinių tyrimą. Šio tyrimo metu surinkta medžiaga suteikia galimybę siekti šio bakalauro darbo tikslų ir uždavinių įgyvendinimo. Vadovaujantis darbe išsikeltais uždaviniais, Merkinės žydų kapinėse buvo pasirenkami informatyvūs, geriausiai kapinių išplanavimą, dabartinę būklę atspindintys objektai, jie aprašomi ir fotografuojami. Nufotografuoti taip pat visi kapinėse stovintys antkapiai (išskyrus daugelį tų, kuriuose epitafijos jau nebeįskaitomos). Dalis surinktos medžiagos atsispindi darbo prieduose.

Darbo struktūra. Darbą sudaro penki skyriai, atitinkantys iškeltus uždavinius. Skyriuose apie kapinių išplanavimą, antkapinius paminklus ir jų simbolius, plačiau nei kitose dalyse, aptarti bendri judaizmo kapinių rengimo principai ir aškenazių tradicijos. Skyriuose Merkinės žydų kapinės ir Epitafijos, judaizmo tradicija remiamasi tik tiek, kiek

---

¹² Kašelionis B. Dainava: Seinų kraštas (Istorija, kultūra, žmonės). Vilnius: DABA, 2002.

¹³ LKPC Paveldosaugos archyvas f. 11, ap. 1, b. 11.

¹⁴ LKPC Paveldosaugos archyvas f. 11, ap. 1, b. 11.

¹⁵ VU RS f. 102-361.

¹⁶ LVIA f. 526, b. 3, sv. 11137.

tai gali padėti nustatant probleminius Merkinės žydų kapinių klausimus. Darbo pradžioje pateikiamas tekste naudojamų santrumpų sąrašas bei įvadas, kuriame suformuluojami darbo tikslai ir uždaviniai. Darbo pabaigoje yra išvados, apibendrinančios tyrimo rezultatus ir priedai, tekstą papildantys vaizdine medžiaga.

1. Merkinės žydų kapinės

1.1 Datavimo problema

Kapinės buvo viena iš būtinų žydų įsikūrimo ir gyvenimo tam tikroje vietovėje sąlygų. Kapinės ir sinagoga buvo svarbiausiu žydų bendruomenės savarankiškumo požymiu. Išbarstytiems po visą pasaulį žydams, vienintelė išlikimo galimybė diasporoje buvo stipri religinė tradicija, bendruomenės darna ir kolektyvinė atmintis. Atskiros kapinės buvo būtinos, kad padėtų išlaikyti visus šiuos reikalavimus ir identitetą. Tik apsigyvena žydai naujoje vietoje, iškart pradeda rūpintis vietos savo mirusiems gavimu. Todėl, norint nustatyti Merkinės žydų kapinių įsikūrimo laiką, reikia sužinoti jų apsigyvenimo šioje vietovėje laikotarpį.

“Žydų gyvenimo prieš ir holokausto metu enciklopedija” žydų apsigyvenimą Merkinėje datuoja XV amžiumi¹⁷. Pagal enciklopedinio pobūdžio žydų knygas, žydai atsikėlė XV amžiaus pabaigoje¹⁸. Yra nuorodų, kad 1486 m. Merkinėje, šalia Nemuno buvusioje muitinėje, muitus rinko Gardino žydas, XVI a. pirmąjį ketvirtį muitus taip pat rinko žydai¹⁹. Tačiau tai, kad jie rinko mokesčius, dar nereiškia, kad ten gyveno. Pagal N.Schönburg ir St. Schönburg, žydų įsikūrimas Merkinėje datuojamas XVI a. pradžia, esą jie pirmą kartą dokumentuose paminėti 1539 m. dėl ginčo su krikščionimis²⁰. Žydų buvimą Merkinėje XVI a. patvirtina ir 1551 m. sidabrinės mokesčio skyrimas, neapmokestinant žydų²¹. Be šių, anksčiau minėtų, nuorodų apie žydų įsikūrimą Merkinėje iki XVII a., kitų, šios bendruomenės²² egzistavimą liudijančių duomenų rasti nepavyko – iki XVII a. nėra žinių apie sinagogą, XIV - XVI a. Merkinės plane žydų kapinės nepažymėtos. Labiau tikėtina, kad didesnė bendruomenė ėmė kurtis XVII a. Iš Vladislovo Vazos 1643 metų

---

¹⁷ The encyclopedia of jewish life before and during the holocaust. T. 2, New York: New York University press. 2001. P. 811.

¹⁸ Yidishe Shtet, Shtetlech un Dorfishes Yishuvim in Lite. Kagan B., New York: Simcha Graphic Associates. 1990. P. 280; Pinkas HaKehiloth. Lita. Sudar. Levin D. Jerusalem: Yad Vashem, 1996. P. 392.

¹⁹ Miškinis A. Merkinės urbanistinio paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas. Vilnius, 1973. Saugoma LKPC Paveldosaugos archyve f.11, ap. 1, b. 11. P. 17.

²⁰ Lithuanian Jewish Communities. Schönburg N., Schönburg St., New Jersey, London. Jjason Ariston inc. Northvale. 1996. P. 193.

²¹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955. T. 1. P. 153.; Меречь // Еврейская энциклопедия. С.- Петербург: Издание общества для научных еврейских изданий и издательства Брокгауз – Ефрон, 1908-1913. Т. 10. С. 3.; Janulaitis A. Žydai Lietuvoje. Kaunas, 1923. P. 19.

²² Daugiau ar mažiau organizuota, vienoje vietovėje susitelkusi, daugiau nei dešimt vyrų namų savininkų turinti žydų grupė.

privilegijos²³ sužinome, kad žydus į Merkinę savavališkai, be kunigaikščio ir seimo sutikimo, įleidęs Merkinės seniūnas Jonas Vaina 1616 m. Tais pačiais metais birželio 16 d. Zigmantas Vaza įsakė J.Vainai tučtuojau išvyti žydus iš Merkinės, tačiau įsakymas nebuvo įvykdytas. 1639 m. Vladislovo Vazos privilegija Merkinės siuvėjų cechui, draudžianti žydams verstis siuvėjo amatu, patvirtina žydų gyvenimą mieste XVII a. Tai, kad šia privilegija stengiamasi siuvėjų cecho narius apsaugoti nuo žydų amatininkų konkurencijos, rodo, jog žydų ir krikščionių amatininkų bei prekybininkų konkurencija Merkinėje buvo aktuali problema. Tai įrodo ir valdovų bandymas sustabdyti žydų skverbimąsi į Merkinę (1613 m. privilegija)²⁴ taip pat jų varymas iš miesto, atimant teisę verstis amatais (1616 m., 1633 m., 1643 m., 1644 m. privilegijos)²⁵. Seniūnui žydus palaikant, valdovo nurodymai nebuvo vykdomi²⁶. Be to, ir patys valdovai, matyt, siekdami pasipelnyti, laviravo, tai įrodo Merkinės kahalui 1642 m. išduota privilegija laikyti bravorą²⁷ (Miškinis A., 1973, P. 21). Žydų istoriografija teigia 1698 m. buvus „šventą Merkinės bendruomenę“²⁸. A.Miškinis mini, kad XVII a. Merkinėje stovėjo sinagoga²⁹, autoriaus nuomone, sinagoga nenustatytoje miesto vietoje atsirado dar prieš 1654 m.³⁰. Tačiau ji neminama XVI - XVII a. Merkinės inventoriuose. Galbūt maldos namai atsirado tik XVIII a. pirmojoje pusėje³¹. Ne visiškai aišku ir dėl kapinių įsteigimo datos. Kadangi leidimas steigti žydų kapines duodamas bendra privilegija kartu su pritarimu sinagogos statybai³², reiktų manyti, kad XVII a. arba XVIII a. pr. Merkinėje be sinagogos, buvo įrengtos ir kapinės. Tai patvirtina ir XVII - XVIII a. Merkinės planas, kuriame pirmą kartą (pagal šaltinius, kuriuos autorei pavyko rasti) pažymimos žydų kapinės (jų plotas, lyginant su vėlesnio laikotarpio, nėra didelis) (žiūr. priedus, pav. 1).

---

²³ Brensztejn M. Przywileje krolewskie miasta Merecza // Kwartalnik Litewski. St. Petersburg: Drukarnia K.L.Pietkovskiego.Wiel. Podjaczeska, 1911, T. 6, P. 58.

²⁴ LVIA, f. SA, b. 5857, L. 70.

²⁵ LVIA, f. SA, b. 5857, L. 3, 55, 57, 61, 63, 69; Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai. Vilnius: Mintis, 1968. D. 3. P. 395.

²⁶ Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai. Op. cit. P. 395.

²⁷ Janulaitis A. Op. cit. P. 148.

²⁸ Yidishe Shtet, Shtetlech un Dorfische Yishuvim in Lite. Op. cit. P. 280.

²⁹ Miškinis A. Merkinės urbanistinio paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas. Op. cit. P. 23.

³⁰ Ten pat, P.17.

³¹ Merkinės istorijos bruožai. Sudar. A.Černiauskas, H.Gudavičius, V.Vaitkevičius. V.: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004. P. 136.

³² Verbickienė J. Žydai Lietuvos Didžiosios Kuniagaikštystės visuomenėje: sugyvenimo aspektai: daktaro dis. human. mokslai: istotija (05H) / VU. Vilnius, 2004. P.29.

1.2 Dydžio kaita

Merkinės žydų skaičius niekada nebuvo pastovus, nuolat kito. Priklausomai nuo to keitėsi ir kapinių dydis. Nuo XVIII a. Merkinėje, kaip ir kituose Lietuvos miestuose, didėjo žydų skaičius. Po Šiaurės karo ir 1709 - 1710 m. maro, iškilo opi ištuštėjusių miestų apgyvendinimo problema, į magdeburginius miestelius plūstelėjo valstiečiai. Tam, kad užkirsti kelią masiškam valstiečių bėgimui į miestus, valdžios politika ketvirtame-penkto dešimtmetyje tapo palanki žydų kėlimuisi į miestus. Pirmas žinias apie tikslų žydų skaičių Merkinėje turime iš 1765 m. gyventojų surašymo. Tais metais Merkinės apylinkėje gyveno jau 458 žydai, pačiam mieste buvo 28 žydų namai, kuriuose gyveno 252³³ ar 253 žydai³⁴. Pirmasis miestelio planas, kuriame atsiranda žydų kapinės yra XVII - XVIII a., kapinių plotas jame mažiausias, lyginant jį su visu kapinių veikimo laikotarpiu (žiūr. priedus, pav. 1). XVIII a. pabaigoje Merkinės žydų skaičius palaipsniui mažėjo. 1784 m. mieste dar buvo 238 žydai (70 šeimų), o valsčiuje dar 33 šeimos ir 158 žmonės³⁵. 1790 m. Merkinėje buvo 180 žydų tautybės gyventojų³⁶. Dar labiau žydų skaičius sumažėjo po 1794 m. Kosčiuškos sukilimo, kurio metu miestas rusų kariuomenės buvo sudegintas. 1795 m. Merkinėje gyveno 148 žydai³⁷. 1798 m. Merkinėje iš 138 kiemų 37 buvo žydų kiemai³⁸. Iš XVIII a. pabaigos yra žinomi du Merkinės planai: ankstesniajame – 1797 m. plane žydų kapinės pažymėtos, tačiau nenurodytos tikslios jų ribos, kapinyno vietą nusako tik gana didelis užrašas (panašus į “Жидовское”, antras žodis neperskaitomas) (žiūr. priedus, pav. 2). 1799 m. plane žydų kapinių teritorija, palyginus su XIX a. viduriu, dar nėra didelė (žiūr. priedus, pav. 3).

Pagal XIX a. Rusijos imperijoje veikusių įstatymus žydai negalėjo turėti žemės nuosavybės, 1804 m., paskelbus senato įsaką, jie kėlėsi iš kaimų į miestus. Žydų skaičius Merkinėje ėmė sparčiai didėti. 1811 - 1818 m. miestelyje gyveno 331 žydas³⁹. 1847 m. nurodomi jau 1565 žydai⁴⁰, o 1897 m. – 1900 žydų (74%⁴¹ ar 73 %⁴² visų gyventojų). Kapinių plotas taip pat ryškiai pakito (žiūr. priedus, pav. 4, 5, 6), 1845 m. planuose jų

³³ LVIA, f. SA, b. 2732, L. 50-53.

³⁴ LVIA, f. SA, b. 3749, L. 93-96.

³⁵ LVIA, f. SA, b. 3754, L.238.

³⁶ MAB, f. 136-9. JRR, L. 23.

³⁷ LVIA, f. 515, ap. 15, b. 38, L. 2-4.

³⁸ Kryževičius Vilnius. Lietuvos privilegijuotieji miestai. V.: Mokslas, 1981. P.25.

³⁹ LVIA, f. 515, ap. 15, b. 204, L. 53-72.

⁴⁰ Меречь // Еврейская энциклопедия Т.10. Оп. cit. С. 3.

⁴¹ Ten pat, P. 3; The encyclopedia of jewish live befor and during the holocaust. P. 811.

⁴² Yahadut Lita. Sudar. Liptz, Dov. Tel-Aviv, 1959-1967. T. 3. P. 325.

plotas, palyginti su XVIII a. kapinėmis, yra didžiulis. 1909 m. Merkinės plane pažymėtų kapinių plotas siekia 2,1 dešimtinę (2,3 hektaro) (žiūr. priedus, pav. 7), iki Merkinės žydų bendruomenės išnaikinimo 1941 m. kapinės išaugo iki 3,2 hektaro⁴³. Iš XX a. 6 - 8 dešimtmečių Merkinės planų žydų kapinių dydį bei ribas atsekti yra labai sunku, jie pateikia skirtingus kapinių teritorijų plotus, nors po II Pasaulinio karo kapinės yra neveikiančios ir jų dydis kisti negalėjo (žiūr. priedus, pav. 8, 9). 1975 m. kapinių eskizas (žiūr. priedus, pav. 10) yra labiausiai panašus į 1990 m. sudarytą gana detalią planą (žiūr. priedus, pav. 11), tik pirmajame kapinių pietinės dalies riba pažymėtas kelias, o antrajame – pratęsiama ir už kelio, taip, kaip yra ir dabar.

Merkinės žydų kapinės – vienos iš didžiausių, pagal savo plotą, išlikusių kapinių Lietuvoje. Didesnės yra tik Biržų (3,3 ha) ir Kauno Žaliakalnio (8,1 ha) senosios žydų kapinės⁴⁴. Ir Biržų, ir Kauno žydų bendruomenės ilgą laiką buvo skaitlingesnės už Merkinės, bet nei viename iš šių miestų žydai nesudarė daugumos.

1.3 Tvora

Ar pagal *halachą*⁴⁵ yra būtina kapines aptverti, nėra visiškai aišku, tačiau kai kurie autoriai nurodo, kad “kapinės turi būti aptvertos”⁴⁶, “kadangi mirusysis, jo kapas, pagaliau ir visos kapinės laikomos rituališkai nešvariomis, privaloma jas aptverti mūru, tvora ar bent gyvatvore”⁴⁷. Akcentuojamas aptvėrimas be jokių tarpų. Rabiniškoji literatūra teikia informacijos kaip turi būti aptverti žydų kapai ne žydiškose kapinėse. Tradicija aptverti kapines galima įsitikinti ir praktiškai apžiūrėjus daugelį tiek Lietuvos miestų ir miestelių, tiek kitų šalių, pvz. Vokietijos žydų kapinių. Aptvėrimo tradiciją galima aiškinti ir siekiu apsaugoti kapines nuo nuniokojimo, nuo žvėrių ir žmonių⁴⁸.

Tai, kad buvo aptvertos ir Merkinės žydų kapinės, liudija likę net dviejų tvorų fragmentai. Vakariniame bei pietiniame (kairėje kelio pusėje) kapinių kraštuose matomi akmeninės sienos likučiai. Vakarų pusėje tvora prastai išlikus, bet pagal sumūrytų akmenų

⁴³ Tai nurodo 1990 m. bei 1999 m. atlikti matavimai.

⁴⁴ Remiamasi KPC darytais Lietuvos kapinių aprašais.

⁴⁵ Normatyvinė judaizmo dalis, reglamentuojanti visą žydų gyvenimą.

⁴⁶ Röcher R. Das “Haus des Lebens” – einige religiöse Vorschriften // Der alte jüdische Friedhof in Dresden. Teetz: Hentrich & Hentrich, 2002. S. 23.

⁴⁷ Roth E. Zur Halachah des jüdischen Friedhofes // Udim. Zeitschrift der Rabbinerkonferenz in der Bundesrepublik Deutschland. 1973, H. 4. S. 106.

⁴⁸ Götzmann A. Die religionsrechtlichen Grundlagen des jüdischen Friedhofes // Deutsche Kunst und Denkmalpflege. 1990, H. 48. S. 63; Levinson P. N. Zeugnis einer Religion – Zeuge der Religion: der jüdische Friedhof und seine religiöse Bedeutung // Der jüdische Friedhof: Zeuge der Geschichte – Zeugnis der Kultur. Karlsruhe: Badenia – Verlag, 1984. S. 60.

liniją galima lengvai nustatyti kapinių kraštą (žiūr. priedus, pav. 14). Pietinėje kapinių dalyje akmeninė tvora visiškai apaugusi medžiais, samanomis ir kita augmenija, tačiau šioje kapinių dalyje aiškia linija eina pakilimas, kai kur galima pamatyti ir akmenis (žiūr. priedus, pav.15). Norint aiškesnio tvoros vaizdo, reiktų nuimti samanas, atkasinti. Rytinėje kapinių dalyje senosios tvoros liekanų rasti nepavyko. Išlikę sienos fragmentai aiškiai nubrėžia ribas, kur buvo laidota. Kadangi daug antkapių jau yra prasmege į žemę, nuvirtę ir apaugę ar visai dingę, be šios tvoros negalėtume pasakyti iki kur tiksliai buvo laidota. Vietomis palaidojimai eina beveik iki pat tvoros.

Geriau išlikę yra naujesnės tvoros dalys. Ši tvora turėjo supti ir šiek tiek praplėsti kapines. Vakarinėje dalyje nuo senosios sienos ji nutolusi 2 - 3 m, eina už kelio į pietus ir praplečia kapinių teritoriją apie 25 m. Iš išlikusių tvoros fragmentų galima spręsti, kad buvo aptverta ne visa kapinių teritorija. Tvoros segmentai (stulpai) stovi tik vakarinėje, kur dabartinis įėjimas į kapines, ir rytinėje pusėje. Šiaurinė teritorijos dalis baigiasi šlaitu - tai savotiškas gamtinis aptvėrimas. Geriausiai išlikę vakarinės tvoros stulpai. Šioje pusėje, greičiausiai, buvo įrengtas ir pagrindinis įėjimas į kapines. Tai rodo stulpų, esančių šalia kelio, detalės – jie, skirtingai nei visi kiti, šonuose neturi skylių, kurios buvo skirtos sijoms įtvirtinti (žiūr. priedus, pav. 16). Taip pat iš abiejų kelio pusių matosi du stulpeliai, iš bendros vartų linijos išsikišę į priekį. Taigi, galima spręsti, kad šioje vietoje buvo įrengti arba buvo ruošiamasi įtaisyti vartus. Iš viso vakarinėje kapinių pusėje išlikę 23 stulpai, jie apgriuvę, bet galima aiškiai matyti jų formą (žiūr. priedus, pav. 17). (Kur senojoje tvoroje buvo vartai nustatyti nepavyko, nes likučiai fragmentiški, o XVIII - XIX a. planuose nepažymėtas kelias, prieinantis iki kapinių. Galima daryti tik prielaidą, kad įėjimas į kapines ir seniau buvo vakarinėje pusėje. Taip manyti pagrindo duoda XVII a. pabaigoje atsiradęs (ankstesniuose planuose nežymėtas) kelias link Stangės upės (žiūr. priedus, pav. 18), kuris yra arčiausiai kapinių teritorijos. Bokštelių vidus sumūrytas iš akmenų, antras sluoksnis iš raudonų plytų, viršus aptinkuotas, tačiau tinkas daug kur nubyrėjęs, plytos atrupėję. Stulpų šonuose po dvi skylės - viršutinėje ir apatinėje dalyse. Tai rodo, kad stulpai buvo sujungti sijomis, greičiausiai medinėmis. Ši tvora, sprendžiant iš išlikusių jos dalių būklės, galėjo būti pastatyta tarpukaryje. Į vakarų pusę (kapinių išorę) ant stulpų tinke įspaustos formos, primenančios Mozės lentelių pavidalą ar antkapio formą (žiūr. priedus, pav. 20). Tokia suapvalinto antkapio viršaus forma, įsivyravusi *aškenazių* teritorijoje

XIII a. antroje pusėje, simbolizavo dangų, esantį viršuje⁴⁹. Greičiausiai ant tvoros stulpuose įspaustų lentelių nebuvo nieko užrašyta, nors kitur sutinkamose tokiose arkinės formos lentelėse paprastai užrašai yra. Rytinėje kapinių dalyje išlikę tvoros stulpai (viso 21) geresnės būklės. Pietinio kampo stulpo trūksta. Šiauriniame kampe stovėjęs stulpas savo forma nepanašus į visus eilėje esančius, didesnio skersmens. Tikslus jo pavidalas neaiškus, nes likusi tik apatinė dalis (žiūr. priedus, pav. 19). Visi kiti stulpai savo forma vienodi, šiek tiek primena vakarinės tvoros stulpus, tik kiek žemesni ir siauresnio skersmens, neturi tokios aiškios kūgio formos viršūnės, betoniniai (žiūr. priedus, pav. 21).

1.4 Lokalizacija

Privilegijos šykšti duomenų apie Lietuvos nekrikščionių bendruomenių kapinių įrengimo reglamentavimą, vietos joms parinkimą⁵⁰. Iš turimų šaltinių⁵¹ nepavyko nustatyti ir vietos kapinėms parinkimo kriterijų Merkinėje. Tačiau žinant *aškenazių*⁵² tradiciją kurti kapines ant kalno arba jo nuolydyje, taip, kad nuo gyvenvietės jas skirtų upė arba ežeras⁵³, galima manyti, kad Merkinėje buvo vadovautasi būtent šia sąlyga. Pagal *Mišnų*⁵⁴, kapinės privalo būti už miesto, mažiausiai 50 alkūnių (apie 25 metrai) nuo artimiausio namo. Merkinėje kapinės yra 20 m už Stangės upelio⁵⁵ (žiūr. priedus, pav. 13), ant kalvos. Tai yra miestelio pietrytinė dalis, 0,13 km į rytus nuo Merkinės-Česukų kelio⁵⁶, nuotolis nuo artimiausio namo 0,15 km⁵⁷. Kapinių šiaurinė dalis baigiasi šlaitu, jis yra labai status, todėl čia nelaidota. Iš kitų pusių teritoriją supa miškas, didesnė kapinių dalis (pietinė) taip pat apaugusi mišku. Pagal kapinių rengimo tradicijas, medžiai šalia kapų nėra neleistinas dalykas, nors egzistuoja nevienareikšmiai nurodymai ir nuomonės dėl augmenijos kapuose. Biblijiniais laikais mirusieji kartais būdavo palaidojami po medžiu (Pr 35, 8). Toks medis neturėjo nieko bendro su

⁴⁹ Austett P.R. Zeugnis einer Geschichte – Zeuge der Geschichte. Der Jüdische Friedhof als Kulturdenkmal // Der jüdische Friedhof: Zeuge der Geschichte – Zeugnis der Kultur. Op. cit. S. 50.

⁵⁰ Verbickienė J. Op. cit. P.29.

⁵¹ Privilegijų Merkinės gyventojams, žemėlapių, istoriografijos, pateikiančios žydų įsikūrimo Merkinėje versijas.

⁵² Viena iš dviejų pagrindinių judaizmo kultūrinių grupių, susiformavusi viduramžiais, gyvenusi Vidurio, Šiaurės ir Rytų Europoje. Tradicijas paveldėjo iš Palestinos žydų.

⁵³ Хаймович Б. Подольское местечко: пространство и формы // Сто еврейских местечек Украины. Подолия. Иерусалим – Ст. Петербург: Эзро, 1997. С. 45.

⁵⁴ II a. užfiksuotas žydų įstatyminis kodeksas.

⁵⁵ Lietuvoje esančių kapinių žiniaraštis. Saugoma LKPC. Matavimai atlikti 1999 m.

⁵⁶ Ten pat.

⁵⁷ Varėnos rajono kapinių apskaitos ir kartografavimo byla, 1992. Saugoma LKPC Paveldosaugos archyve, f. 14, ap. 2, sv. 37. L. 104.

šventų medžių kultu, kurį Biblija prakeikė, tiesiog tai buvo palaidojimo vietos paženklinimas⁵⁸. Toks palaidojimas šalia medžio reikštų, kad nėra draudžiamas kapo sugretinimas su augalu. Tačiau egzistuoja ir nuorodos, peikiančios medžio ar krūmo artumą kapui, kadangi šaknys prasiskverbia į mirusiam priklausančią sritį ir taip sudrumsčiama jo ramybė. Tam prieštarauja teiginys, kad savaime atsiradęs medis yra Dievo užaugintas todėl reikia jį palikti taip kaip yra⁵⁹. Ypatingai smerkiamas naudos siekimas iš ant kapo augančių augalų – tai prilygsta mirusiojo paniekinimui⁶⁰. Nupjauti ant kapo augantį medį leidžiama tik tada, jeigu jis kelia grėsmę antkapiui, tačiau medienos panaudojimas savais tikslais negalimas⁶¹. Diasporoje, skirtingai nei Izraelyje, dauguma kapinių apaugę medžiais. Dėl egzistuojančio draudimo naudotis kapinių žeme, augmenija, kapinės dažnai įgaudavo netvarkingumo, nesirūpinimo jomis vaizdą. Draudžiama tikslingai naudoti kapinėse nupjautą žolę. Elgsena su augalais, medžiais, ypač vaismedžiais, augančiais ant arba šalia kapo yra tiksliai nustatyta tam tikrų taisyklių. Jeigu tai galėtų padidinti bendruomenės pajamas ar pasitarnauti kapinių išlaikymui, galima vaisius, augančius kapinių teritorijoje, parduoti. Tik kiekvienas individualus augalų, medžių iš kapinių naudojimas yra uždraustas⁶².

Iš vienintelės, mums pavykusios rasti, istorinės Merkinės žydų kapinių nuotraukos⁶³ (data, deja, neaiški), matome, kad kapinėse dar neauga medžiai, miškas matosi tolumoje, už kapinių teritorijos (žiūr priedus, pav. 96). Matyt, laikui bėgant, netoliese augęs miškas plėtėsi, medžiai ėmė augti ir kapinių teritorijoje, o su jais nebuvo kovojama. Apžvelgus žydų kapinių lokalizaciją Merkinėje, matome, kad ji atitinka daugelį kapinių rengimo tradicijų diasporoje.

---

⁵⁸ Levinson P. N. Op. cit. S. 57.

⁵⁹ Kokott G., Sperle A. Jüdische Friedhöfe in Unterfranken – Erfassung der Friedhöfe und Analyse der Gestaltungsmerkmale mit besonderer Behandlung der symbolischen Darstellungen auf den Grabsteinen: Diplomarbeit: Studiengang Landespflege / Fachhochschule Weihenstephan. Weihenstephan, 1985. S. 262.

⁶⁰ Roth E. Zur Halachah des jüdischen Friedhofes. Op. cit. S. 97-120.

⁶¹ Tukcinski J. M. Gescher haChaim. 1960, Bd. 1. S. 298.

⁶² Der alte jüdische Friedhof in Dresden. Op. cit. S. 21.

⁶³ Meretch – a jewish town in Lithuania. Sudar. Shefer U., Tel Aviv, 1988. P. 142.

2. Kapinių išplanavimas

Merkinės žydų kapinių teritorija yra labai didelė - 3,2 ha. Norint palengvinti kapinių aprašymą, teritorija buvo suskirstyta į šešis *kvartalus*⁶⁴ (žiūr. priedus, pav. 22). Tokį skirstymą nulėmė praktinio tyrimo metu išryškėję aiškūs šių dalių išoriniai skirtumai. *Kvartalas 1*, (šiaurinė kapinių dalis) nuo kitų išsiskiria savo labai nunykusiu antkapių vaizdu (žiūr. priedus, pav. 12), tai seniausia kapinių dalis. Dar vienas išskirtinis požymis – kapų kryptis – jie orientuoti į šiaurę, šiaurės rytus (orientacija suprantama mirusiojo palaidojimo atžvilgiu, t. y. į kurią pusę nukreiptos mirusiojo kojos. Kadangi archeologiniai tyrinėjimai nevykdyti, nustatant kojų kryptį, remiuosi bendra judaizmo tradicija, pagal kurią antkapis su įrašu, priešingoje nei kojos pusėje, statomas mirusiojo galvūgalyje). *Kvartalas 2* (vidurinioji kapinių dalis) pasižymi tankiausiais palaidojimais bei geriau, nei ji supančiuose *kvartaluose*, išlikusiais antkapiais, apaugęs mišku. Laidojimo laikotarpis šiame sektoriuje maždaug nuo 1869 m. iki 1905 m. *Kvartalas 3* taip pat apaugęs mišku, jo dešinė pusė ribojasi su keliu, einančiu per kapines, arčiau kelio esančioje *kvartalo* pusėje antkapiai retesni. Tai nereiškia, kad čia ne taip tankiai laidota, kapų žymės rodo įprasto tankumo (tarpai didesni nei 50 cm) palaidojimus, tik daug kur trūksta paminklų. Šiame *kvartale* laidota maždaug nuo 1894 m. iki 1906 m. Apie *kvartalą 4* turime mažiausiai duomenų, kadangi jo situacija prasčiausia – dėl blogos antkapių būklės bei gana mažo jų kiekio, kapų eiles galima atsekti tik labai fragmentiškai, kai kur visai neįmanoma. Tyrimą apsunkina dar ir sudėtingos gamtinės sąlygos (tankūs medžiai, išsikeroję krūmai) (žiūr. priedus, pav. 25). Prie daugelio antkapių sunku prieiti, daug apaugę žolėmis, samanomis, sunku perskaityti įrašus (žiūr. priedus, pav. 23, 24), nemažai paminklų jau ir beveik visai žemėje. Kiek pavyko nustatyti, šiame *kvartale* laidota apie 1850 – 1890 m. *Kvartalas 5* išsiskiria vėliausiai pastatytais antkapiais (maždaug 1906 – 1940 m.). Tiesa, tai būdinga ne visam *kvartalo* plotui, naujausi paminklai stovi daugiau teritorijoje, esančioje arčiau kelio, tačiau kadangi jie užima sunkiai apibrėžiamą plotą, t.y. protarpiais eina tik siaura linija prie kelio, kartais labiau įsiskverbdami į *kvartalo* gilumą, link *kvartalo 4*, visą teritoriją, einančią už *kv. 3*, priskyrėme vienam plotui ir pavadinome *kvartalu 5*. *Kvartalas 6* – piečiausia kapinių dalis. Joje paminklų nėra, neaišku ar buvo laidota, auga miškas. Šią dalį nuo kitų skiria

---

⁶⁴ Kapines į kvartalus suskirstančią schemą sudarė darbo autorė, remdamasi išoriniais kapinių dalių skirtumais, nesigilinant į galimus kapinių suskirstymus plotais pagal judaizmo tradiciją.

kelias, einantis per kapines rytų pusės link. Tai, kad pietinė dalis priklauso kapinių teritorijai, rodo keli planai (žiūr. priedus, pav. 9, 11) bei dabar išlikę tvoros fragmentai.

Tam, kad galėtumėm teisingiau suprasti kaip buvo laidojama Merkinės kapinėse, kaip planuojamas jų užpildymas, kokių taisyklių buvo laikomasi, reikia geriau susipažinti su bendromis religinėmis žydų laidojimo tradicijomis.

2.1 Žydų kapinių išplanavimo tradicija

Pagal judaizmo tradiciją kapinės turėtų būti sudarytos iš kapų eilių, tarp kurių turi eiti takeliai, kad būtų išvengta užmynimo ant kapo. Nėra aiškių *halachinių* nurodymų nuo kur kapinėse turėtų būti pradėta laidoti. Tik nuo XIX a. sistematiškai plėtojasi eilės ir plotai. Laidojimas eilėmis dažniausiai buvo chronologinis⁶⁵. Tačiau nėra bendros tradicijos į kurią pusę eilėse reiktų laidoti. Šalia įprastų palaidojimų eilėmis, kartais kapinių plotai skiriami įvairioms grupėms: mokytiesiems, rabinams, *kohenams*⁶⁶ ir savižudžiams. Pagal *Talmudą*⁶⁷, žmonių, gyvenime buvusių priešais, nederėtų laidoti šalia – jie ir mirę nerastų ramybės. Taip pat stengiamasi nelaidoti šalia nusidėjėlio ir šventuolio, mokslo žmogaus ir nemokyto. Todėl būna įrengiamos “garbės eilės”, kuriose laidojami mokytojai ir rabinai. Kadangi daugelyje kapinių dėl ribotos vietos buvo laidojama chronologiškai, kapo vietos rezervacija buvo nelabai priimtina, pakakdavo labai skirtingus žmones laidoti tiesiog toliau vienas nuo kito, taip pat, norint išskirti tos asmenybės kapą, jam buvo statomas ypatingas antkapis⁶⁸. *Kohenu* ir jų šeimų narių kapai dažniausiai įrengiami netoli įėjimo į kapines arba turi atskirą priėjimą. Palei kapinių aptvarą laidojami savižudžiai, sąmoningai nusidėję ir nuo bendruomenės atsiskyre žmonės. Judaizme savižudybė traktuojama kaip sunkus nusizengimas, ir klausimas dėl savižudžio kapo vietos rabiniškoje literatūroje gana plačiai diskutuojamas. Nors visos šios taisyklės dėl kapų įrengimo tvarkos egzistuoja, tai nereiškia, kad visur ir visada realybėje jų buvo laikomasi. Kai kurios senos kapinės yra išskirtos dalimis pagal mirusiųjų lytį, taip pat vaikams skirtą dalį⁶⁹. Vaikas, miręs nepaėjęs 30 dienų nuo gimimo, traktuojamas kaip miręs negyvas. Prieš palaidojimą jam duodamas vardas ir padaromas apipjaustymas, bet laidojamas be įprastinių laidojimo ritualų. Nėra

⁶⁵ Der alte jüdische Friedhof in Dresden. Op. cit. S. 23.

⁶⁶ Žmogus iš senovės kunigų giminės.

⁶⁷ Religinii, teisinių, etinių judaizmo normų rinkinys.

⁶⁸ Gotzmann A. Op. cit. S. 66.

⁶⁹ Der alte jüdische Friedhof in Dresden. Op. cit. S.23; Кладбище // Краткая еврейская энциклопедия. Иерусалим: Кетер, 1988. Т. 4. С. 334.

visiškai aišku, ar ant vaikų, pragyvenusių ilgiau nei 30 dienų, kapų turi būti statomi antkapiai⁷⁰. Kartais kapinių dalyje, kur laidojami tik vaikai, palaidojama ir gimdyvė.

Mirusiųjų ekshumavimas ar perlaidojimas, pagal žydiškąjį tikėjimą yra nepriimtinas, atmetamas – mirusieji turi būti gerbiami ir jiems suteikiama amžina ramybė. Kapinės yra sukurtos amžinybei ir negalima senų kapų vietoje naujai laidoti. Tačiau nesant kitokių sąlygų, kada neįmanoma gauti naujos žemės kapinėms, išimtinai laidojama ir antru sluoksniu. Tokiu atveju, reikia laikytis taisyklės, pagal kurią kapus turi skirti 60 cm žemės sluoksniš⁷¹.

2.2 Tradicijų taikymas Merkinėje

Merkinės žydų kapinėse, galima atsekti tendenciją laidoti eilėmis (kaip ir įprasta judaizmo tradicijai). Laidoti pradėta buvo šiaurinėje kapinių dalyje (seniausias išlikęs paminklas 1800 m.), tai pagal mūsų suskirstymą atitiktų *kvartalą 1*. Nors šiame *kvartale* dėl blogos antkapių būklės daugelį palaidojimų eilių yra labai sunku atsekti (jos tarsi nutrūksta arba susilieja su kita eile, kuri eina ne tiesia linija, o šiek tiek išlinkusi), vadovaujantis antkapių pastatymo datomis (kurias pavyko iššifruoti), galima teigti, kad buvo laidota eilėmis, pradedant eilę nuo vakarinės kapinių pusės link rytinės. Taigi, pirmosiose išlikusiose paminklų eilėse antkapiai nukreipti šiaurės kryptimi (remiantis tradicija, pagal kurią antkapio epitafija yra priešingoje nei mirusiojo kojos pusėje) (žiūr. priedus, pav. 12). Vėliau sudarytos eilės (apie 1870 – 1880 m.) ima keisti kryptį – jos pradeda krypti į pietryčių pusę (žiūr. priedus, pav. 26), kol galiausiai *kvartaluose 2* ir *4* pradeda eiti į pietų pusę. Tokiu būdu antkapiai nukreipiami į rytų pusę, kaip ir įprasta dažniausiai naudojamai žydų laidojimo tradicijai. Kodėl pradžioje buvo laidota šiaurės, šiaurės rytų kryptimi, nėra aišku, tačiau tai neprieštarauja *halachiniams* nurodymams, kurie tiksliai neapibrėžia antkapio statymo, taip pat ir mirusiojo laidojimo krypties. Diasporoje neretai pasitaiko kapinių, kur laidojama antkapius nukreipiant į įvairias puses. Kai kuriose vietovėse tiesiog prisitaikoma prie geografinių sąlygų, kai kur orientuojamasi į įėjimo į kapines pusę⁷². Kadangi įėjimas į Merkinės žydų kapines XIX a. pradžioje, greičiausiai, buvo vakarinėje tvoros sienoje, tai orientavimąsi į vartus galima atmesti. Daugmaž

⁷⁰ Pagal R. Röcher privaloma statyti antkapį; pagal A. Gotzmann, J. M. Tukcinski iki vaikų religinio subrendimo (13 metų berniukams, 12 metų mergaitėms) paminklą statyti nebūtina.

⁷¹ Der alte jüdische Friedhof in Dresden. Op. cit. S.25.

⁷² Szklanowski B., Franz E.G. Haus des ewigen Lebens. Beit Hachajm. Der jüdische Friedhof in Darmstadt. Grabstätten von 1714-1848. Darmstadt: Justus von Liebig Verlag Darmstadt, 1988. S. 31.

chronologinę laidojimo eilėmis sistemą galima atsekti *kvartaluose 1, 2, 3 ir 4* (dėl prastos būklės jau sunkiau). Pagal pavykusias iššifruoti datas išryškėja laidojimo kryptis⁷³ – link vakarinės kapinių sienos. *Kvartale 5* dar galima rasti antkapį, statytą 1850 m., o *kvartaluose 2 ir 3* jau dominuoja paminklai iš 1870 – 1905 m. Ši tendencija laidoti chronologiškai link vakarų tinka ne visiems *kvartalams*. Pagal antkapių datas matome, kad *kvartalo 3* rytinėje pusėje ir *kvartale 5* buvo laidojama atvirkščiai – link rytų (*kvartalo 3* rytinėje dalyje dominuoja XX a. pr. antkapiai, o einant į rytus palaidojimai vėlėja – jie 1929 – 1940 m.). Visus keturis *kvartalus (2, 3, 4, 5)* vienija tik bendras antkapių nukreipimas į rytus.

Remiantis mūsų atliktu tyrimu, galima daryti išvadą, kad Merkinės žydų kapinėse nebuvo išskirti plotai atskiroms žmonių grupėms laidoti, nebuvo įrengtos ir “garbės eilės”. Tiesa, dažnai pasitaiko daugmaž chronologiškai einančioje eilėje chronologijos neatitinkančių palaidojimų, pvz. maždaug *kvartalo 2* viduryje einančioje eilėje laidota nuo 1879 iki 1885 m., tačiau tarp šių metų paminklų įsiterpia du antkapiai iš 1900 m. Tokius, kiek vėlesnio laikotarpio, paminklų įsimaišymus galima pastebėti visose kapinėse. Šį fenomeną galima aiškinti keliais variantais: pirma, kad tai buvo paliktos vietos vėliau mirusiems šeimos nariams; antra, kad buvo rezervuotos vietos svarbesniems bendruomenės nariams, norint išvengti jų palaidojimo šalia jiems labai skirtingų žmonių. Tačiau tokia rezervacija nebuvo plačiai taikoma, daugeliu atvejų (šiek tiek *kvartale 2*, ypatingai *kvartale 3*) kažkuo ypatingo žmogaus kapas buvo pažymimas tiesiog išskirtiniu antkapiu, kuris skirdavosi nuo šalia esančių. Kaip pavyzdį tokiam reiškiniui galima pateikti *kvartale 3* stovintį antkapį, kuris aiškiai skiriasi savo forma, dydžiu, epitafijos ilgumu ir stiliumi bei simboliais (žiūr. priedus, pav. 70) nuo šalia esančių, įprastų paminklų. Vis tik noras mokytą žmogų palaidoti prie panašaus į save egzistuoja, tai labai gerai atspindi bendras *ohelas*⁷⁴, pastatytas jokiais giminystės ryšiais nesusijusiems (sprendžiant pagal pavardę) dviems vyrams, mirusiems netgi ne vienodais metais. Epitafijoje abu jie nurodomi kaip *gaonai*⁷⁵, rabinai ir teisuoliai. Darome išvadą, kad šie žmonės tikslingai palaidoti šalia, norint atsiskirti nuo kitų kapų. Vienam mirus vėliau, buvo pastatytas abu kapus jungiantis paminklas, taip norint mirusiųjų palaidojimo vietą ypatingu būdu išskirti iš kitų.

Kapinėse neteko pastebėti ir išskirtų plotų moterims ir vyrams, laidota neatsižvelgiant į mirusiojo lytį. Manome, kad atskiros kapinių dalies vaikams taip pat nėra. Seniausioje

⁷³ Šiuo atveju laidojimo kryptis suprantama - į kurią kapinių pusę buvo sudaromos palaidojimų eilės.

⁷⁴ Akmeninis arba mūrinis mažo namelio formos antkapinis statinys.

⁷⁵ Garbingo žmogaus, genijaus, išminčiaus epitetas.

kapinių dalyje *kvartale 1* rastas antkapis ant vaiko kapo įmaišytas tarp suaugusiųjų kapų. *Kohenu*⁷⁶ antkapiai, priešingai, nei reikalauja judaizmo tradicija, nebuvo statomi šalia įėjimo į kapines (jeigu įėjimą į kapines laikysime buvus vakarinėje sienoje). Jų kapai aptinkami *kvartalo 3* gilumoje ir *kvartale 5*. Savižudžių kapų šalia tvorų, kaip kad laidojama pagal judaizme vyraujančią tradiciją, aptikti taip pat nepavyko. Prie vakarinės bei pietinės kapinių sienos prieinantis antkapiai pastatyti laidojant chronologiškai, tai labai gerai atsispindi perskaičius šalia vakarinės sienos stovinčių antkapių datas – jie visi yra paskutinių XIX a. ir pirmų XX a. dešimtmečių. Savižudžiai galėjo būti laidojami nebent prie rytinės kapinių sienos, norint tai nustatyti reiktų atlikti išsamius tyrimus, atkasti po žeme esančius antkapius.

2.3 Išplanavimo ypatumai Merkinėje

Išskirtinis laidojimas (eilių tęsimo kryptis į priešingą nei visose kapinėse pusę) rytinėje *kvartalo 3* dalyje ir *kvartale 5* yra didelė mįslė. Kodėl vėliausi palaidojimai (1904 – 1940 m.) yra būtent šiose kapinių dalyse nėra tiksliai aišku. Remiantis diasporos žydų laidojimo tradicijomis galima daryti tik prielaidas. Galimas perlaidojimo, t. y. laidojimo antru sluoksniu variantas. Nors kapinės yra kuriamos amžinybei, t. y. kapas ten palaidotam žmogui turi priklausyti visą laiką, kol ateis Mesijas ir bus Dievo teismas, išimtinais atvejais, pvz., kai nepavykdavo gauti žemės kapinėms praplėsti, laidodavo antru sluoksniu. Tokiu atveju reikėjo laikytis *halachinio* nurodymo, kad mirusiųjų kūnus skirtų 6 plaštakų (apie 60 cm) storio žemės sluoksnis. Gali būti, kad ir Merkinės žydai, pritrūkus žemės kapinėse, taip pasielgė. Kitas galimas variantas – kad kapinių pietrytinė dalis (*kvartalo 3* rytinė dalis ir *kvartalas 5*) buvo apytuštė (galėjo būti paliktas plotas kažkuriai žmonių grupei laidoti). Pritrūkus vietos, laidojant eilėmis chronologiškai vakarinės sienos link, imta laidoti likusioje tuščioje kapinių dalyje. Trečias, labiausiai įtikėtinas, bet taip pat ne galutinai įrodytas variantas – kad XIX a. buvusi kapinių teritorija XX a. pr. buvo kiek praplėsta. Tokią hipotezę patvirtina archeologo V. Vaitkevičiaus sudarytas planas, kuriame jis 1845 m. žydų kapinių planą perkelia ant 2001 - 2002 m. Merkinės plano (žiūr. priedus, pav. 27). Palyginus XIX a. buvusią kapinių teritoriją su XX a. (t. y. ir su šiandienine, nes nuo 1940 m. daugiau nebuvo laidojama) ir kaip ji keičiasi V. Vaitkevičiaus plane pažymėto kelio atžvilgiu, matomi nežymūs pakitimai – kapinių, kuriose buvo laidota, pietinis kraštas

---

⁷⁶ Nustatant *koheno* antkapį vadovaujamas ant paminklo esančiu laiminančių delnų simboliu.

(t. y. *kvartalas 3 ir 5*) yra labiau priartėjęs prie kelio. Šią kapinių praplėtimo prielaidą patvirtina dar ir tai, kad senoji tvora, einanti netoli kelio, maždaug apie *kvartalo 3 ir kvartalo 5* susikirtimą, ar kiek toliau - *kvartalo 5* vakarinėje pusėje⁷⁷ nutrūksta. Tai reiškia, kad kapinės galėjo būti praplėstos ir už tvoros ribų, kadangi tvoros nebuvo. Tai paaiškintų kodėl, pritrūkus vietos, buvo laidojama būtent toje kapinių dalyje, ir tai, kodėl dabartinių kapinių teritorija labiau priartėjusi prie kelio.

---

⁷⁷ Neatlikus kasinėjimų, remiantis tik vizualiu tyrimu, sunku tiksliai pasakyti.

3. Antkapiniai paminklai

3.1 Antkapio statymo tradicija

Paprotys ant kapo mirusiojo galvūgalyje statyti akmenį yra labai senas. Apie antkapinius memorialinius akmenis sužinome iš Biblijos. “Ir Jokūbas pastatė ant jos kapo akmenį atminimui, ten dar dabar yra Rachelės paminklas⁷⁸.” (Pr 35, 20). *Halacha* antkapio pastatymo priežastimi nurodo pirmiausiai ne kapo, kaip tokio paženklimą, o pagrindiniai motyvai – mirusiojo pagerbimas ir atminimo apie jį išsaugojimas ateinančioms kartoms⁷⁹. Antkapio statymo svarba atsispindi ir diskusijoje, ar galima statyti paminklą čia nepalaidotam žmogui. Reikia tik galutinai įsitikinti, kad žmogus yra miręs, tada įmanomas paminklo statymas, pagrindžiant, kad tai daroma mirusiojo prisiminimui ateinančioms kartoms⁸⁰. Pagarba mirusiajam, jo ramybei – viena iš pagrindinių religinių judaizmo taisyklių. “Kiekvienas prisilietimas prie kapo, kiekvienas rankos uždėjimas ant antkapio ar kito kapinių elemento traktuojamas kaip neliečiamos mirusiojo ramybės trikdymas”⁸¹.

Kapų išdėstymas, taip kaip ir antkapio padėtis, turi būti orientuota Jeruzalės kryptimi, konkrečiu vietinių kapinių atžvilgiu, priklausomai nuo vietovės geografinių sąlygų, tai būtų rytų, pietryčių, pietų kryptys. Šis paprotys siejamas su mintimi, kad mirusieji turi būti palaidoti ta kryptimi, kuri prisikėlimo iš numirusiųjų metu ves į Izraelį⁸².

Antkapis - tarsi rišančioji grandis tarp mirusiųjų ir gyvųjų, tarp realaus ir anapusinio pasaulio. Antkapio traktavimas žydams prilygo šventovei. Paminklą žydai ypatingai gerbė ir traktavo jį kaip ryšį su amžinai gyva velionio dvasia, dėl to viskas, kas susiję su antkapium, pašventinta ritualu. Priklausomai nuo tradicijos, paminklas įvairiose bendruomenėse statomas trisdešimtą dieną po mirties arba praėjus metams. Mirusiojo įamžinimu rūpindavosi vyriausieji šeimos nariai. Užsakydavo pas meistrą akmenį, nusakydavo akmens dekorą, simboliką, atitinkančią mirusiojo statusą, savybes, ar įamžinančią jo vardą, diktudavo antkapio tekstą, nors dažnai jis būdavo įprastinis (daugiau apie epitafijas skyriuje 5).

⁷⁸ Levinson P. N. Op. cit. S. 62.

⁷⁹ Gotzmann A. Op. cit. S. 68.

⁸⁰ Roth E. Zur Halacha des jüdischen Friedhofes II // Udim. 1974 / 1975, H. 5. S. 97.

⁸¹ Theobald A. U. Zeugnis einer Kultur – Zeuge der Kultur. Der jüdische Friedhof in Geschichte und Gegenwart // Der jüdische Friedhof: Zeuge der Geschichte – Zeugnis der Kultur. S. 43.

⁸² Röcher R. Op. cit. S. 22-23.

Nėra aiškaus *halachinio* nurodymo kaip statyti antkapį. Pagal *sefardu*⁸³ paprotį akmeninė plokštė guldoma ant viso kapo, *aškenazių* gyvenamoje teritorijoje įprasta antkapį statyti. Iš *halachos* išryškėja tendencija iš pigios medžiagos statyti kuklų paminklą⁸⁴. Pagrindinis antkapio tipas – stela (hebr. *maceva*), jos konfigūracija labai įvairi. Dauguma jų stačiakampio arba arkos formos, neretai stačiakampės su trikampė arba dekoratyvia figūrine viršūne, kartais pasitaiko ir kitokių, sudėtingesnių formų. *Aškenazių* teritorijoje viduramžiais buvo paplitę kuklūs, iš smiltainio pagaminti, stačiakampio, kartais viršūnėje suapvalintos ar smailėjančios formos paminklai⁸⁵. Antkapių viršus pusapskritimio formą įgavo palaipsniui. Pradžioje imta tik išgaubtai rėminti viršutinę epitafijos dalį, vėliau (XIII a.) atsiranda ir pačio antkapio suapvalinta viršūnė. Šios formos antkapiniai paminklai daugiausiai statyti iki XIX a. Nuo XVI a. virš stačiakampio formos teksto buvusioje pusapskritimio formoje dažnai būdavo išraižomi įvairūs simboliai. Antkapiai su apvaliu viršumi buvo vadinami *romanianiais*. Toks paminklas jungė kelias simbolines reikšmes – rodė ryšį su žeme, kur palaidoti mirusieji ir su dangumi, kur yra dievas⁸⁶.

Antkapių išraiškumas, dekoratyvumas, akmeninių stelių raižyba, jų siužetai, atlikimo charakteris ir sudėtingumas visada buvo socialinė kategorija.

3.2 Tradicijų taikymas ir antkapių ypatumai Merkinėje

Merkinės žydų kapinėse nebuvo vieningos tradicijos antkapius nukreipti vienoda linkme. Laikui bėgant kryptis kito. Seniausi paminklai nukreipti šiaurės link, palaipsniui kryptis keičiasi į šiaurės rytus, kol galiausiai (apie 1850 m.) persiorientuojama į rytus. Ši kryptis vieningai išlaikoma dar beveik šimtą metų – iki kapinių veikimo pabaigos 1941 m.

Merkinėje dominuoja nesudėtingų formų antkapiai. Visose kapinėse išsiskiriančių iš kitų savo puošnumu ir išradingumu, žyminčių turtingų, reikšmingų žmonių kapavietę paminklų, nėra daug. Senojoje kapinių dalyje (pusė 1 ir 4 kvartalas, kitaip - maždaug iki 1870 m.) išsiskiriančių antkapių beveik nėra. Visi, atrodo, kad padaryti tiesiog turint tikslą paženklinti kapą, o ne ypatingomis formomis, simboliais bandyti išskirti mirusiojo vietą iš kitų kapų. Paminklų formos nėra vienodos, jos įvairuoja nuo plačių ir mažų iki siaurų, ir aukštesnių (žiūr. priedus, pav. 28, 29), tačiau kažkuo ypatingų, gerai apdirbtų antkapių

⁸³ Viena iš dviejų pagrindinių žydų kultūrinių grupių, jų tradicijos siekia Babilonijos laikus.

⁸⁴ Gotzmann A. Op. cit. S. 69.

⁸⁵ Künzl H. Jüdische Grabkunst von der Antike bis heute. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999, S. 122.

⁸⁶ Austett P. R. Op. cit. S. 50.

beveik nėra. Galima pastebėti šokią tokią tendenciją – daugelio antkapių viršūnės kiek siaurėja. Nemažai seniausių išlikusių antkapių yra maži (palyginus su vėliausiai pastatytais – 1920 - 1940 m.) ir gana plataus skersmens (palyginus su vėlesniais), primena kūgio formą (žiūr. priedus, pav. 30, 31, 32). Kapinių šiaurinėje dalyje, kur buvo anksčiausi palaidojimai, vienas antkapis išsiskiria savo ypatingomis savybėmis – gana plataus skersmens (iš šiaurinės į pietinę pusę), atrodo tarsi būtų sulipdytas iš dviejų akmens plokščių. Šią mintį dar labiau paremia tai, kad abiejose antkapio pusėse (šiaurinėje ir pietinėje) yra epitafijos, kas sunkiai paaiškinama, kadangi yra įprasta visų žydų kapinėse esančių paminklų užrašus nukreipti daugmaž vienoda linkme, tikrai ne į visiškai priešingas puses (žiūr. priedus, pav. 32, 33). Pagal šį antkapį negalima suprasti kur ir į kurią pusę (šiaurinę ar pietinę) palaidoti mirusieji. Tai, kad šioje vietoje turėtų būti palaidoti du žmonės, liudija epitafijų tekstai. Dėl blogos antkapio būklės – iš pietinės pusės tekstas prastai matosi, o norint perskaityti visą epitafiją šiaurinėje pusėje, reiktų daug atkasinti, kadangi paminklas gana giliai įsmigęs į žemę, pavyko nustatyti tik tai, kad čia palaidotos dvi moterys. Nei mirusiųjų amžiaus, nei palaidojimų datos nustatyti nepavyko. Kitas išskirtinis antkapio požymis – ornamentas augaliniais motyvais. Kadangi seniausioje kapinių dalyje esančiuose antkapiuose (iki maždaug XIX a. aštunto dešimtmečio) jokių paminklų išskiriančių simbolių neaptinkama, tai šis paminklinis akmuo, pastatytas, greičiausiai, XIX a. pradžioje⁸⁷, yra tikras fenomenas ir savo iliustratyvia išraiška, ir pastatymo būdu bei tuo, kad jis skirtas dviem asmenims. Kruopščiai neiššifravus įrašų ant abiejų paminklo pusių negalima daryti jokių išvadų kaip ir kodėl atsirado būtent toks antkapis. Remiantis bendra Judaizmo tradicija, įvairiais *aškenazių* teritorijoje žinomais išimtiniais laidojimo atvejais, būtų galima tik hipoteziškai interpretuoti. Viena iš versijų – kad čia buvo palaidoti du vaikai. Kadangi nėra aiškių žydų religinių nuostatų ar statyti antkapį kūdikiui, neišgyvenusiam 30 dienų arba gimusiam negyvam, skirtingose bendruomenėse buvo elgiamasi įvairiai. Dažnai antkapis vis tik buvo statomas. Pasitaikydavo, kad dėl finansinių trūkumų antroje anksčiau pastatyto antkapio pusėje būdavo užrašoma epitafija vėliau mirusiam vaikui, taip norint ir jį pagerbti⁸⁸. Tai paaiškintų dvigubo paminklo atsiradimą. Pagal žydų tradiciją galimas ir motinos arba artimo giminaičio palaidojimas kartu su vaiku, kuris buvo tokio amžiaus, kad galėjo

---

⁸⁷ Sprendžiama pagal arčiausiai jo esančių paminklų datas (1800 – 1830m.). Kadangi pradėta laidoti buvo sistemingai nuo šiaurinės kapinių pusės, tai šis antkapis gali būti priskiriamas XIX a. pradžiai.

⁸⁸ Gotzmann A. Op. cit. S. 67.

miegoti vienoje lovoje su suaugusiu žmogumi⁸⁹. Vaiko ir motinos palaidojimas šiuo konkrečiu atveju visai tikėtinas, turint galvoje, kad epitafijos nurodo palaidotus du moteriškos lyties žmones. Negalima atmesti ir tos versijos, kad paminklas buvo perdarytas. Judaizmo tradicija nedraudžia naudoti paminklo, kuris stovėjo ant kapo ir dėl kažkokių priežasčių (pvz. padarius geresni) buvo pakeistas kitu. Tokiu atveju, senąjį paminklą statant ant naujo kapo, ankstesnysis užrašas turėtų būti panaikintas⁹⁰. Galbūt Merkinėje buvo pasinaudota nereikalingu paminklu tiesiog naują epitafiją užrašant ant kitos antkapio pusės, senosios neištrinant. Gali būti, kad nereikalingu paminklu buvo paremtas kitas antkapis, taip jie galėjo įgauti vieno antkapio vaizdą. Šią, antro antkapio pristatymo versiją patvirtintų tai, kad į pietinę pusę atsuktas paminklas yra truputį perdarytas – epitafija yra nepilna (eilutės nutrūksta vakarinėje akmens dalyje). Norint išsiaiškinti tikrąją šio Merkinės žydų kapinių fenomeno atsiradimo priežastį reiktų atlikti išsamų antkapio tyrimą, galbūt net kapą patyrinėti su archeologų pagalba.

Simetrinių formų, kruopščiai apdirbti antkapiai atsiranda apie XX a. pradžią. Iki to laikotarpio pastatytus paminklus (XIX a. – XX a. pirma pusė) pagal formas galima būtų išskirti į: *beformius*, *smailėjančius*, *ovalius*, *keturkampius*.

Beformiais šiame darbe vadinama tokie antkapiai, kurie neturi jokios griežtesnės formos, visai nesimetriški. Dažniausiai antkapio kraštai būna visai neapdirbti, grublėti, su įvairiais - kampuotais ir apvaliniais išsikišimais (žiūr. priedus, pav. 34). Tokių, be aiškios formos, paminklų yra ne tik seniausiose kapinių dalyse, o ir įsimaišiusių tarp XX a. pr. įvairių formų antkapių.

Smailėjančių – į viršų siaurėjančių, dažnai su smailiomis viršūnėmis antkapių, gausu visose kapinėse. Šią formą galima pamatyti ne tik seniausiose kapinių dalyse, bet ir įsimaišiusių tarp XX a. pirmos pusės kitokių įvairių formų paminklų. Galima pamatyti įvairios konfiguracijos į viršų siaurėjančių antkapių. Kai kurie paminklai pradeda siaurėti maždaug ties antkapio viduriu (žiūr. priedus, pav. 42 - 45), nemažai ima siaurėti jau nuo pat antkapio apačios, taip įgaudami formą, primenančią trikampį (žiūr. priedus, pav. 36, 37, 40, 41, 46). Pasitaiko ir paminklų, kur staiga susiaurėja tik jų viršūnė (žiūr. priedus, pav. 47). Formos smailiomis viršūnėmis išsiskiria ir kitokio tipo antkapiuose, pvz. *kvartale 2* stovi įdomus paminklas, kurio priekinė pusė (ta, ant kurios užrašyta epitafija) aiškiai kontrastuoja su kitomis dalimis, išsiskirdama iš jų savo gerai nulygintu paviršiumi ir

⁸⁹ Ten pat. Op. cit. S. 66. Cituojama pagal: Schulchan Aruch, Jore Dea 362 § 6.

⁹⁰ Roth E. Zur Halachah des jüdischen Friedhofes. Udim. H. 4. Op. cit. S. 116.

smailėjančia viršūne (žiūr. priedus, pav. 38). Svarbu paminėti dar vieną savitą antkapį, kuris pagal savo apdirbimą yra *beformis*, tačiau epitafija jame įrėminta taisyklinguose rėmuose, primenančiuose antkapį su trikampiu viršūne (tokių antkapių daug ant vėlesnių metų kapų – XX a. pr.). (Žiūr. priedus, pav. 39)

Ovalių – su puslankio formos viršūne antkapių kaip ir *smailėjančių* gausu visose kapinėse. Pradedančias apvalėti antkapių formas galima pastebėti *kvartale 1* apie 1860 – 1870 m. (žiūr. priedus, pav. 48). Dažniausiai *ovalių* antkapių forma neįtakoja epitafijos formos, rašoma įprastai – viršuje dviejų raidžių abreviatūra⁹¹, toliau keturkampis tekstas (žiūr. priedus, pav. 48, 49). Keliuose antkapiuose galima pamatyti, kaip užrašas į apačią šiek tiek praplatėja, taip lyg sudarydamas formą, truputėlį primenančią arką (žiūr. priedus, pav. 50, 52). Pasitaiko ir tokių antkapių, kur viršutinė epitafijos eilutė atkartoja stelos viršaus ovalumą (žiūr. priedus, pav. 51, 53), taip lyg sureikšmindama šią formą, tradiciškai simbolizuojančią dangų. Dažnai šis simbolinis antkapio užrašo pirmosios eilutės išlenkimas padarytas net tada, kai paminklo forma neturi ovalaus viršaus (žiūr. priedus, pav. 53, 55).

Keturkampį (daugmaž stačius kampus turintis paminklas) pavidalą turinčių antkapių nėra ypatingai daug, lyginant su *smailėjančiais* ar *ovaliais*, tačiau juos galima rasti visose kapinėse. (Žiūr. priedus, pav. 56, 57)

Kvartale 2 pastebima dar viena antkapių forma, šiame sektoriuje pasikartojanti gana dažnai, ji primena bangą. Iš vienos pusės (nesvarbu kurios) antkapis susiaurėja, sudarydamas tolydų išlinkimą (žiūr. priedus, pav. 58 - 60). Kitų, savo forma išsiskiriančių, bet nedominuojančių antkapių randame *kvartaluose 2* ir *3* (apie *kvartalo 3* išskirtines paminklų formas, pasikartojančias *kvartale 5*, bus kalbama toliau tekste). Nors antkapio guldymas ant kapo yra *sefardų* tradicija, kažką panašaus mes galime pamatyti ir Merkinės žydų kapinėse. Trys kapai (*kvartaluose 2, 3* ir *5*) be stovinčių stelių dar turi ir plokštę ant pačio kapo. Toje vietoje, kur turi būti palaidotas žmogus t. y. priešingoje nei epitafija antkapio pusėje yra maždaug žmogaus dydžio išmūrinimas, taip ypatingai paženklinamas palaidojimo vietą ir tarsi apsaugodamas nuo užmynimo ant kapo ar kitokio nepagarbaus elgesio. Seniausias tokio tipo kapas yra iš 1889 m., iš jo išmūrinimo likę tik fragmentai, leidžiantys numanyti pirminį antkapio vaizdą (žiūr. priedus, pav. 61). Antras pagal senumą išmūrytas kapas yra iš 1898 m., jis gerai išlikęs ir, lyginant su kitais išmūrinimais, geriausiai matomas (žiūr. priedus, pav. 62). Vėliausias “gulintis” antkapis yra *kvartale 5*,

---

⁹¹ Kelių žodžių sutrumpinimas.

kur dominuoja XX a. paminklai (žiūr. priedus, pav. 63). *Kvartalai 2 ir 3* išsiskiria dar ir savo ypatingais mažo namelio formos antkapiniais statiniais – *ohelais*. Tokie, šiek tik palapines primenantys statiniai buvo paplitę Vokietijoje⁹² ir kitose *aškenazių* gyventose teritorijose. Merkinės kapinėse *ohelai* stovi netoli vieni nuo kitų *kvartalų 2 ir 3* kraštuose. *Kvartale 3* vienas šalia kito stovėjo du maži nameliai, šiandien apie tai liudija tik prastai išlikę jų fragmentai (žiūr. priedus, pav. 64, 65). Didesnis namelio formos antkapis stovi *kvartale 2*. Jis apima dviejų žmonių (rabinų) kapus – tai liudija antkapinės lentos su epitafijomis, įtvirtintos vakarinėje *ohelo* pusėje (žiūr. priedus, pav. 66). Visi trys *ohelai* padaryti iš tokios pat medžiagos – pastatyti iš raudonų plytų, įmaišant šiek tiek akmenų, paviršius apmūrytas baltu tinku (beje, tai atitinka ir dabartinės tvoros stulpų pastatymo techniką).

Gerai apdirbtų, simetriškų formų antkapių daugiausia *kvartale 5*, tačiau jų galima rasti ir *kvartale 3* (žiūr. priedus, pav. 68 - 70), bei kelis *kvartale 2* (žiūr. priedus, pav. 67) (tai antkapiai, pastatyti pačioje XX a. pradžioje). XX a. pirmojoje pusėje pastatyti antkapiai išsiskiria įvairiomis savo formomis, ypatingai viršutinės dalies konfiguracijomis. Išgautos antkapių viršūnių formos – simetriškų banguotų bei kampuotų linijų dariniai. (Žiūr. priedus, pav. 71 – 75) Skirtingai, negu ankstesnio laikotarpio paminklai, *kvartalo 5* antkapiai dažniausiai gerai apdirbti ne tik iš “gerosios” pusės (tos, kur yra epitafija), bet ir iš šonų bei “blogosios” pusės. Paminklų paviršius iš visų šonų lygus. Kelių antkapių pusė, kurioje nėra užrašo, apdirbta ypatingai – padaryti akmenis arba geometrines figūras primenantys ornamentai (žiūr. priedus, pav. 76 – 78). *Kvartalo 5* antkapiai išsiskiria dar ir tuo, kad dauguma yra pakelti nuo žemės – stovi ant fundamento, kuris neturi jokio užrašo ar kitokios vaizdinės išraiškos priemonės (žiūr. priedus, pav. 71, 75, 79, 80). Vienas iš vėliausių antkapių (stovi priešpaskutinėje *kvartalo 5* eilėje, netoli rytinės kapinių tvoros) yra ypatingos formos, kurios nėra kitose kapinių dalyse – jis dvigubas (Mozės lentelių pavidalo, žiūr. priedus, pav. 81). Šis paminklas žymi vyro ir žmonos kapą. Toks šeimos kapo paženklinimas nėra jokia išimtis *aškenazių* laidojimo tradicijai, kada dvigubas paminklas statomas ant greitai vienas po kito mirusių šeimos narių arba sutuoktinių kapo⁹³.

---

⁹² Historische Friedhöfe. Jüdische Friedhöfe in Berlin // Denkmalpflege in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin: VOB, 1979, H. 1.

⁹³ Künzl H. Op. cit. S. 122.

Tokia dvigubo paminklo forma yra perimta iš “sajungos lentelių” formos⁹⁴, kuriose buvo surašyti Dievo įsakymai.

4. Antkapių simboliai

4.1 Tradiciniai simboliai, jų reikšmės

Stelas puošiančių meninių formų šaknys glūdi dar senovėje. Dar prieš mūsų erą Samarijos ir Galilėjos meistras akmenyje vaizdavo judaizmo atributus, kurie įvairiose stilistinėse interpretacijose liko vėlesnių epochų mene. Tai septynšakė žvakidė - *menora*, pučiamas ragas – *šofaras*, citrusinių augalų vaisiai – *etrogas*, *palmės šakelė* pagrindiniai ir seniausi judaizmo simboliai⁹⁵. *Macevų* plastika jungia religinę semantiką su liaudiškais vaizdiniais, stelos kalba suprantama liaudžiai kalba, perteikianti daugybę metaforų. Simbolių suvokimas atveria savitą, įdomią nacionalinio meno pusę. Viena pagrindinių nacionalinio meno išraiškų - *menora* - senas Šventyklos ir žydų dvasinio gyvenimo simbolis. Tradicija antkapyje vaizduoti *menorą* paplito II a. Ji tapo tiesiog judaizmo simboliu ir *menoros* vaizdavimas antkapyje aiškinamas ne tik tradicija, o ir tuo, kad žydai, gyvendami diasporoje, jautė poreikį šiuo simboliu išreikšti savo religinę - nacionalinę priklausomybę⁹⁶. Kartais septynšakė *menora* būdavo vaizduojama kaip penkiašakė ar šešiašakė. XIX - XX a. žvakidės motyvas žymėdavo moterų kapus⁹⁷, dažnai *šabo žvakidė* turėdavo *menoros* formą, neretai vaizduojama ir įvairiomis kitokiomis formomis. Per žvakides buvo siekiama parodyti betarpišką moters ryšį su religinėmis apeigomis, susijusiomis su šabu. Sulaužytos žvakės dažnai simbolizuoja jaunos moters mirtį⁹⁸. Kitas *aškenazių*, bei Merkinės žydų kapinėse dažniausiai pasitaikančių antkapių simbolines reikšmes aptarsime trumpiau.

Laiminančios rankos – simbolizuoja kilmę iš kunigų giminės (*kohenu*).

---

⁹⁴ Brocke M., Pörsch B., Unterberg M. Eingebunden in das Bündel des Lebens. Jüdische Friedhöfe. Ein Leitfadhen: Judaistik im Forschungsschwerpunkt Geschichte und Religion des Judentums / Universität GH Duisburg, 1986. S. 26.

⁹⁵ Goberman D. Jewish tombstones in Ukraine and Moldova. Moscow, 1993. P. 33.

⁹⁶ <http://www.berkovich-zametki.com/Nomer26/MN41.htm>

⁹⁷ Trzcinski A. Symbole i obrazy. Lublin., 1997. S. 111.

⁹⁸ Ten pat. S. 115.

Dovydo žvaigždė hebr. *Magen David* – nuo seniausių laikų įvairiose kultūrose naudojamas ornamentas, maginis ženklas. XIX a. ir XX a. plisdamas iš Vakarų ir Centrinės Europos į Rytų Europą tampa judaizmo simboliu⁹⁹.

Asotis – žymi *Levi* giminės palikuonio kapą.

Karūna – *Toros*, mokytumui, pamaldumui, garbingumui (pvz. gali pažymėti rabino kapą). Pamaldumas gali būti išreikštas *maldaknygės* simboliu¹⁰⁰.

Nulūžę medžiai ar gėlės – simbolizuoja ankstyvą mirtį.

Paukštis – dažnai simbolizuoja moters kapą. Taip pat gali žymėti moters, vardu Jona kapą (Jona – hebr. balandis). Du, snapelius suglaudę, balandžiai reiškia gilią meilę¹⁰¹.

Vaizduojamosios simbolikos kompleksas žydų kapinėse yra labai turtingas, bet kadangi mūsų tikslas yra supažindinti su judaizmo tradicija tiek, kiek ji bendra su Merkinės žydų papročiais, plačiau į bendrą simbolikos tradiciją nesigilinsime.

4.2 Simboliai Merkinės kapinėse

Simboliai ant Merkinės žydų kapinių antkapių atsiranda gana vėlai – apie 1880 – 1890 m., išskyrus vieną XIX a. pr. antkapį *kvartale 1*. Taigi, pirma meninė išraiškos forma atsiranda XIX a. pr. dvigubame antkapyje (žiūr. priedus, pav. 32). Tai nedidelis ornamentinis raižinys su dviem mažais augalinio pavidalo motyvais antkapio viršuje. Ši pirmoji vaizdinė priemonė žymi moters kapą, daugiau, dėl paminklo blogos būklės, sužinoti nepavyko. Vėlesni simboliniai raižiniai atsiranda *kvartale 2*. Ties *kvartalo* viduriu stovi masyvios apimties antkapis (1880 – 1890 m.) su keliais būdais pavaizduotais augaliniais motyvais (žiūr. priedus, pav. 82). Iš abiejų epitafijos šonų yra išraižyti vienodi augalai, jie su paminklo užrašu vienodo aukščio. Virš epitafijos yra iškaltos dvi iš antkapio paviršiaus išsikišančios augalo šakelės, visai nepanašios į paminklo šonuose išaižytąsias. Šiame *kvartale* atsiranda ir *Dovydo žvaigždės* motyvas, jis yra ant dviejų antkapių. Daugiau ši simbolių turinčių paminklų yra *kvartale 2* ir ypatingai daug (lyginant su bendru simbolių dažnumu Merkinės kapinėse) *kvartale 5*. Taigi, Merkinėje šis simbolis atsiranda XIX a. pačioje pabaigoje ir išplinta XX a. pirmoje pusėje (panašiai kaip ir kitose Europos vietose). (Žiūr. priedus, pav. 71–73, 75, 81, 90, 91) Vėliausiai pastatytų paminklų reljefą puošiančios *Dovydo žvaigždės* dažniausiai tiesiog paprastai įraižytos į paviršių, kiek

⁹⁹ Brocke M., Pörsch B., Unterberg M. Op. cit. S. 26.

¹⁰⁰ Hüttenmeister G. F. Zur jüdischen Grabsymbolik // Der jüdische Friedhof in Dresden. S. 52.

¹⁰¹ Startmann H., Birkmann G. Jüdische Friedhöfe in Westfalen und Lippe. Düsseldorf, 1987. S. 15.

ankstesniems (XX a. pr.) antkapiams būdingas ir šį simbolį rėminantis apskritimo formos fonas (žiūr. priedus, pav. 75, 90, 91). Vienas antkapis, be *Dovydo žvaigždės* išsiskiria dar ir pačiam viršuje esančia kiauryme. Šiuo metu ji tuščia, bet galima spėti, kad joje buvo kažkas įdėta ar pan. (žiūr. priedus, pav. 91). *Dovydo žvaigždės* simbolis randamas tiek ant vyrų, tiek ant moterų antkapių. Nemažai antkapių turi geometrinių formų ar šiaip meniškai išlankstytų linijų raižinius. Jie randami tiek antkapio viršuje, tiek viduryje ar apačioje bei žymi ir moterų, ir vyrų kapus (žiūr. priedus, pav. 83, 84). Geometriniai ornamentai randami ir ant antkapių, turinčių kitokių simbolių, pvz. paminkle su knyga ir dviem gėlytėmis (žiūr. priedus, pav. 70). Dar vienas iš gana dažnų XX a. pirmosios pusės simbolių – žvakidės. Jos įvairuoja nuo penkiašakių iki vienašakių (žiūr. priedus, pav. 85-88, 94) ir išimtinai žymi moterų kapus. Viename paminkle žvakės pavaizduotos nulaužtos (žiūr. priedus, pav. 94) (antkapio vaizdas labai sunkiai matosi). Du antkapiai *kvartale 5* turi paukščiuko simbolį, abu žymi moterų kapus. Viename paminkle pavaizduoti du tarsai besibučiuojantys paukščiukai, bet dėl blogos epitafijos būklės, apie mirusiąją sužinoti daugiau nepavyko. Kitas antkapis, turintis vieno paukščiuko simbolį žymi jaunos merginos kapą. *Koheno* rankų simbolį taip pat galima rasti, tiesa, jis yra tik ant kelių antkapių (žiūr. priedus, pav. 89). Dažniausiai paminkluose dominuoja vienas simbolis, rečiau ant vieno antkapio galima rasti kelis skirtingus raižinius. Kaip pavyzdį galima pateikti moters kapą, kuriame derinami trys vaizdiniai objektai: knyga, dvi gėlytės ir ornamentinis raižinys. Perskaičius epitafiją, paaiškėjo, kad moteris turėjo išskirtines savybes – buvo išmintinga - “Moterų išmintis čia palaidota”, užsiėmė labdarine veikla – “Ji buvo vargingųjų parama / Visą gyvenimą darė labdaros darbus”. Galbūt knyga simbolizavo mirusiosios išmintį, gėlytės – moteriškumą, o ornamentas tiesiog atskyrė moters vardą nuo pagiriamosios epitafijos dalies.

Palyginus su daugeliu kitų Europos šalių ar kai kuriomis Lietuvos (pvz. Kelmės) žydų kapinėmis, Merkinės kapinės simbolių gausa ar įvairumu nėra ypatingos. Tačiau ir šių, kad ir negausių, simbolių išraiškos priemonių pagalba galima spręsti apie šio miestelio žydų bendruomenės tradicijas, kada yra perimama tradicija puošti antkapius, jų simbolių reikšmių suteikimo ypatybes.

5. Epitafijos

Epitafijų užduotis – įamžinti mirusiojo vardą, susieti jį su amžinybe. Stelų epitafijų tekstai senovėje buvo trumpi, užrašomas tik mirusiojo vardas, bet palaiptisnui jos darosi vis ilgesnės, detalesnės, puošnesnės. XVI - XIX a. galima išskirti epitafiją sudarančius elementus: įvadinė formulė, mirusiojo vardas, data, palaiminimas - pabaigos formulė. Įvadinė formulė dažniausiai būna dvi hebrajiškos raidės P, N ir jų variantai, kurie sako: “čia ilsisi”, “čia palaidotas”, “šis kapas priklauso”. Epitafijos pabaigoje esanti formulė – hebrajiškos raidės T. N. Z. B. H., žyminčios laiminančius žodžius “Tebūnie jo (jos) siela įrišta į gyvybės mazgą.” Jokių nuostatų, reglamentuojančių antkapio įrašą *halachinėje* literatūroje nėra. *Talmude* (traktatuose Sanhedrin 1:1 ir Moed Katan 1:2) kalbama apie tai, kad palaidojimo vieta turi būti pažymėta, todėl gali būti statomas antkapis. Epitafijų tekstai XVIII a. darosi vis įmantresni, praplečiami atitinkamomis ištraukomis iš Šventų knygų, naudojami biblijiniai posakiai, citatos, rečiau aptinkami išsireiškimai, kurie remiasi talmudiniais, rabiniškaisiais tekstais¹⁰². Epitafijos tekste nusakoma socialinė priklausomybė, įvairiomis analogijomis perteikiamos palaidoto žmogaus savybės. Antkapio įrašas dažnai įgauna meninį, poetinį atspalvį. XIX a. viduryje su *haskalos*¹⁰³ sąjūdžiu atsiranda radikalūs žydų laidojimo papročių pokyčiai. *Haskalos* idėjomis susižavėję pažangieji žydai, nežiūrint į ortodoksų pasipriešinimą, išsikovojo teisę antkapinių paminklų epitafijose vartoti ne hebrajų ar idiš, bet vietinę kalbą. Vis dėlto iki pat šių laikų išliko tradicija, šalia vietine kalba užrašyto pagrindinio teksto palikti, kad ir trumpą, tradicinį užrašą hebrajų klaba.

Merkinės žydų kapinių antkapiniai užrašai įvairauja nuo visai trumpų, kur trumpai išdėstomos tradicinius reikalavimus atitinkančios epitafijos dalys (įvadinė formulė, mirusiojo vardas, mirties data, pabaigos formulė) iki tokių, kur įtraukiamos biblijinės citatos, išvardijamos mirusiojo savybės, pareigos, sielvarto išraiškos. Kaip trumpos epitafijos pavyzdį galima pateikti šį *kvartale 3* stovinčio antkapio užrašą: “Čia palaidota / mūsų brangioji motina, / ponja Chaja Ester, / velionio rabi Moše dukra. / Mirė 13 dieną mėnesio / adaro 1904. / Tebūnie jos siela įrišta į gyvybės mazgą.” *Kvartale 2* taip pat galima rasti nemažai trumpučių epitafijų: “Čia palaidotas / rabi Jicchak Jaakov / Šmuelio sūnus / 1886 jo siela pakilo.” (Šioje epitafijoje nenaudojama tradicinė pabaigos formulė,

¹⁰² <http://www.berkovich-zametki.com/Nomer19/MN18.htm>

¹⁰³ Hebr. švietimas, žydų inteligentijos visuomeninis judėjimas, turėjęs tikslą sujungti Judaizmo tradicijas su pasaulietiniu švietimu.

bet tai ne išimtis Merkinės kapinėse.) Negalima būtų griežtai išskirti trumpų bei ilgų epitafijų rašymo laikotarpio, dažnai tokių skirtingo ilgio bei šrifto epitafijų pasitaiko ant šalia stovinčių ir panašiu laiku pastatytų antkapių. Matyt, epitafija, kaip ir paminklo simbolika, forma, apdirbimas buvo socialinė kategorija. Ilgų tekstų beveik nėra seniausiuose kapinių antkapuose (maždaug iki XIX a. antrosios pusės), tačiau trumpos epitafijos randamos visose kapinių dalyse, t. y. įvairių laikotarpių paminkluose.

Visose kapinėse dominuoja tradicine įvadine formule prasidedančios epitafijos, tačiau neretai naudojami ir kitoki įvadiniai posakiai. Kartais epitafija prasideda biblijine citata ar palaiminimu, pvz. “Tebūnie palaiminta Malkos atmintis. Šimšono Kalmano Ha-Koheno dukros paminklas.” (žiūr. priedus, pav. 83). Kai kuriose epitafijose atsispindi artimųjų sielvartas dėl mirusiojo, kartais raudos žodžiais prasideda ir pati epitafija: “Apie tai verkiu” (citata iš Raud. 1-16); “Mūsų ašaros tegul liejasi”. Įvadinė formulė, tam tikru atžvilgiu, leidžia ir spręsti apie antkapio svarbą žydų tradicijoje¹⁰⁴. Daugeliu atvejų epitafija prasideda antkapio paminėjimu ir jo funkcija priminti apie mirusįjį: “Antkapinis paminklas mūsų motinos”; “Šį akmenį pastačiau kaip paminklą” (žiūr. priedus, pav. 55); “Tai paminklas atminties”. Epitafijose naudojamos citatos iš Biblijos atkartoja biblijines situacijas, pvz. citata “Liudininkė – ši kalva, liudininkas – šis paminklas” (žiūr. priedus, pav. 87) (Pr. 35:20) – žemių atskyrimui pastatytas Lavano paminklas¹⁰⁵. Tradicinis epitafijos pabaigos palaiminimas kartais taip pat pakeičiamas kitais, tačiau jo variacijos ne tokios įvairios kaip įvadiniai posakiai. Dažniausia netradicinė pabaiga - “Jos (jo) siela pakilo”, kartais ši abreviatūra užrašoma nepilna, tik keliomis raidėmis (žiūr. priedus, pav. 95).

Ivona Brzewska, aprašinėdama senąsias Turku žydų kapines, epitafijos informaciją išskiria į tokias dalis: *informacinė*, *gedulingoji* ir *pagerbiamoji*¹⁰⁶. Tokį skirstymą galima panaudoti ir kalbant apie Merkinės žydų kapinių epitafijas. *Informacinę* dalį sudarytų mirusiojo vardai, pavardė, duomenys apie tėvą ir vyrą (ištekėjusių moterų), mirties data. Bet kokiu atveju po mirusiojo vardo eina tėvo vardas arba duomenys apie mirusiosios vyrą, iš karto po to rašoma mirties data: diena, mėnesis, metai. Palaidojimo diena (kas dažnai įprasta žydų tradicijai) ar mirusiojo amžius rašomi labai retai, kartais užsimenama, kad žmogus gyveno neilgai, pvz. “Negausios buvo jos dienos žemėje”; “Dievo nuskinta jos

¹⁰⁴ Nosonovsky M. Hebrew epigraphic. Monuments from East Europe. Boston, 2002. P. 28.

¹⁰⁵ Ten pat.

¹⁰⁶ Brzewska I. Hebrajskie inskrypcje nagrobne na macevach z dawnego cmentarza w Turku // Almanach zydowski. Warszawa, 1995 – 1996. S. 91.

jaunystėje”. *Pagerbiamojoje* dalyje išsakomi visokie pagyrimai skirti mirusiajam. Šios dalies vieta epitafijoje įvairi – kartais pagyrimai rašomi iš karto po vardo ir tėvavardžio, atskiriant juos nuo mirties datos, kartais mirusiojo geri darbai ir savybės paminimos dar prieš jo vardą, pvz. “Ši akmenį pastačiau kaip paminklą / atminčiai mano tėvo ir mokytojo, žinomo / Dievo palapinėse dėl savo tyrumo ir švarumo, / palaikančio kiekvieną gerą ir teisų darbą...” Pasitaiko ir atvejų, kada pagyrimas eina epitafijos pabaigoje. *Gedulingoji* dalis skirta išreikšti netekties skausmą ir sielvartą dėl brangaus gero žmogaus. Ji taip pat neturi pastovios vietos epitafijoje, kartais antkapinis tekstas jau prasideda žodžiais, išrieškiančiais skausmą, pvz. “Apie tai verkiu”; “Mūsų ašaros / tegul liejasi dėl mirties...”. Dažnai gedulingumas atspindi teksto viduryje, neretai ir pabaigoje, pvz. po mirties datos rašoma, kad “Jos tėvai ir broliai rauda / ... / paliko sielvartaujantį sūnų / ... / kuris apverks savo motinos, gražiausios iš visų moterų, mirtį.” Kaip turtingos epitafijos (t. y. turinčios mūsų aptartas antkapinio teksto dalis, biblijines citatas ir įtraukiančios naujus epitafijos elementus) pavyzdį galima pateikti šį užrašą (žiūr. priedus, pav. 70): “Čia mūsų brangios motinos atilsis. / Ponia Chana, Šlomo dukra / moterų išmintis čia palaidota. / Jos siela parskrido į viršų. / Moteris kukli ir dora, / tavo namus apėmė tamsa. / Mirtį dievas pasiuntė, ir ta staiga užpuolė. / Negausios buvo jos dienos žemėje. / ji buvo vargingų parama, / visą gyvenimą darė labdaros darbus. / Mirė 4 (?) dieną mėnesio adaro 1904 metais. / Tenbūnie jos siela įrišta į gyvybės mazgą.¹⁰⁷ Šis antkapio tekstas yra iliustruotas ir simbolinėmis išraiškos priemonėmis bei turi akrostichą¹⁰⁸, kur eilučių pirmosios raidės, iš kitų išsiskiriančios savo dydžiu, sudaro žodžius “Chana bat Šlomo” – Chana Šlomo dukra.

Epitafijų šriftas visose kapinėse labai panašus, tik kai kurie senesni (XIX a. pirmos pusės) antkapiai turi nedailių, grubių formų raides (žiūr priedus, pav. 95). Paprastai epitafijų tekstai parašyti dailiais, niekuo neypatingais rašmenimis. Tačiau kai kuriose epitafijose derinamos įvairių dydžių raidės. Kartais didesnėmis, puošnesnėmis ar į puošybos elementus įjungtomis raidėmis užrašoma įvadinė formulė (žiūr. priedus, pav. 69), pavardė (žiūr. priedus, pav. 75, 88) ar mirimo metai, taip iš bendro teksto savo dydžiu išsiskiria achrostiko elementai. Visu kapinių egzistavimo laikotarpiu epitafijų tekstuose naudojama hebrajų kalba. Išimtinis atvejis – *kvartale 5* stovintis antkapis, kuriame šalia hebrajiškos datos pagal žydų kalendorių, užrašyta ir krikščionių kalendoriaus data arabiškais

---

¹⁰⁷ Teksto vertimas pažodinis.

¹⁰⁸ Tekstas, kuriame eilučių pradinės raidės sudaro kokį nors žodį ar frazę.

skaitmenimis (žiūr. priedus, pav. 91). (Beje abi datos, žydišką perskaičius į krikščioniškąją, nesutampa.)

Epitafijos forma dažnai pritaikyta prie antkapio formos, pvz. jeigu paminklas vienoje pusėje praplatėja, toje vietoje einanti eilutė taip pat ilgesnė, atitinkamai, jeigu antkapis trikampio formos, užrašas tokios pat formos. Daugelis paminklų, nepriklausomai nuo jų pavidalo, turi ir stačiakampio formos epitafijas.

Išvados

Turimi šaltiniai ir esama istoriografija apie Merkinę neleidžia nustatyti tikslios senųjų Merkinės žydų kapinių įkūrimo datos. Preliminari kapinių įkūrimo data – XVII - XVIII a., taip manyti leidžia XVII a. žydų bendruomenės egzistavimą Merkinėje patvirtinančios privilegijos šiam miestui bei XVII - XVIII a. Merkinės planas (publikuojamas knygoje “Merkinės istorijos bruožai” 2004), kuriame pirmą kartą yra pažymimėtos žydų kapinės. Šiandien išlikęs seniausias kapinių antkapis datuojamas 1800 metais, bet ankstesnį kapinių veikimą patvirtina dabar labiausiai nunykusi dar prieš 1800 m. įkurta kapinių dalis.

Kapinių dydis keitėsi priklausomai nuo žydų skaičiaus kaitos Merkinėje. XVII - XVIII a. kapinių teritorija, palyginus su visu kapinių veikimo laikotarpiu, yra mažiausia (1765 m. mieste gyveno 252 ar 253 žydai). XVIII a. pab. žydų skaičius Merkinėje ėmė mažėti, atitinkamai, ženkliai nesiplečia ir kapinės. Žymiai kapinės padidėjo XIX a. pirmoje pusėje, kai žydai gausiai kėlėsi į Merkinę. Laikotarpiu, kada žydų bendruomenė buvo gausiausia per visą jos gyvavimo Merkinėje periodą (XIX a. antra pusė – XX a. pirmą pusę), kapinės smarkiai didėjo. Nuo 2,3 ha 1909 m. iki 1941 m. kapinių plotas išaugo iki 3,2 ha. Paskutiniu žydų gyvenimo Merkinėje laikotarpiu (tikslios datos dėl šaltinių trūkumo nustatyti nepavyko) kapinių teritorija buvo praplėsta už kelio, ėjusio šalia pietinės kapinių tvoros. Naujai kapinių teritorijai atžymėti buvo pastatyta nauja tvora. Merkinės žydų kapinės – vienos didžiausių, pagal savo plotą, išlikusių žydų kapinių Lietuvoje.

Daugeliu atžvilgių Merkinės žydų kapinės atitinka judaizmo religinius principus ir aškenazių kapinių rengimo tradicijas. Kaip ir priimta aškenazių tradicijai, kapinės įrengtos atokiau nuo miestelio, už vandens telkinio, ant kalvos. Kaip ir daugelis diasporoje esančių kapinių, Merkinės žydų kapinės gausiai apaugę medžiais. Antkapių formos, simboliai ir epitafijos neturi bendrai kapinių rengimo tradicijai nebūdingų ypatumų. Kapinėse dominuoja viršuje smailėjačių ir ovalių formų antkapiai. Keli XIX a. pab. ir XX a. pr. antkapiai išsiskiria iš bendro kapinių vaizdo – tai maždaug kapinių viduryje stovintys trys ohelai ir trys kapai su ant jų horizontaliai išmūrytomis plokštėmis. Išskirtinė yra antkapių krypties problema. Seniausioje kapinių dalyje stovintys paminklai nukreipti į šiaurę, o maždaug nuo 1850 m. ir per visą likusį kapinių veikimo laikotarpį antkapiai statomi rytų kryptimi. Antkapius puošti simboliais, lyginant su aškenazių tradicija, pradėta gana vėlai – apie 1880 - 1890 m. Simbolių įvairovė Merkinės kapinėse nėra didelė, dažniausi simboliai - Dovydo žvaigždė (ant vyrų ir moterų kapų) ir įvairių formų žvakidės (išimtinai ant

moterų kapų). Kapinių antkapiuose dominuoja trupmos, tik tradicines antkapinio užrašo dalis (įvadinė formulė, mirusiojo vardas, data, palaiminimas) turinčios epitafijos. XIX a. antroje pusėje atsiranda ilgų, biblijinėmis citatomis, akrostichais, poetinėmis išraiškos priemonėmis praturtintų epitafijų. Pagal išplanavimą Merkinės žydų kapinės galima priskirti netradiciškoms. Laidoti pradėta buvo šiaurinėje kapinių dalyje, laidojimas tęsiamas link pietinės pusės, vėliau pakrypstant į vakarinę, prieinama vakarinė tvora, o baigiama laidoti rytinėje pusėje. Laidota buvo eilėmis, daugmaž chronologiškai. Labai gerbiamus, mokytus bendruomenės narius buvo stengiamasi laidot netoli vienas kito, tačiau kapinės nesuskirstytos į įvairioms grupėms laidoti skirtas dalis, kaip kad buvo įprasta diasporoje.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Šaltiniai

1. LVIA, f. 515, ap.15, b. 38.
2. LVIA, f. 515, ap. 15, b. 204.
3. LVIA, f. 526, b. 3, sv. 11137.
4. LVIA, f. SA, b. 2732, 3749, 3754, 5857.
5. MAB, f. 136-9. JRR
6. Lietuvoje esančių kapinių žiniaraštis. Saugoma LKPC
7. LKPC Paveldosaugos archyvas, f. 14, ap. 2, sv. 37.
8. VU RS f. 102-361.
9. *Brensztejn M.* Przywileje krolewskie miasta Merecza // Kwartalnik Litewski. St. Petersburg: Drukarnia K.L.Pietkovskiego.Wiel. Podjaceska, 1911, T. 6.
10. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Vilnius: valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955. T. 1.
11. Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai. Vilnius: Mintis, 1968. D. 3.
12. Pinkas HaKehiloth Lita. Sudar. Levin D. Jerusalem: Yad Vashem, 1996.

Literatūra

1. *Brocke M., Pörsch B., Unterberg M.* Eingebunden in das Bündel des Lebens. Jüdische Friedhöfe. Ein Leitfaden: Judaistik im Forschungsschwerpunkt Geschichte und Religion des Judentums / Universität GH Duisburg, 1986. (Nepublikuotas darbas)
2. *Brzewska I.* Hebrajiskie inskrypcje nagrobne na macevach z dawnego cmentarza w Turku // Almanach zydovski. Warszawa, 1995 – 1996.
3. Der alte jüdische Friedhof in Dresden. Teetz: Hentrich & Hentrich, 2002.
4. Der jüdische Friedhof: Zeuge der Geschichte – Zeugnis der Kultur. Hrsg. Theobald A.U. Karlsruhe: Badenia – Verlag, 1984.
5. *Goberman D.* Jewish tombstones in Ukraine and Moldova. Moscow, 1993.

6. *Gotzmann A.* Die religionsrechtlichen Grundlagen des jüdischen Friedhofes // Deutsche Kunst und Denkmalpflege. 1990, H. 48.
7. Historische Friedhöfe. Jüdische Friedhöfe in Berlin // Denkmalpflege in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin: VOB, 1979, H. 1.
8. Yahaduth Lita. Sudar. Liptz, Dov, Tel-Aviv, 1959-1967. T. 3.
9. Yidishe Shtet, Shtetlech un Dorfishes Yishuvim in Lite. Sudar. Kagan B., New York: Simcha Graphic Associates. 1990.
10. *Janulaitis A.* Žydai Lietuvoje. Kaunas, 1923.
11. *Kašelionis B.* Dainava: Seinų kraštas (Istorija, kultūra, žmonės). Vilnius: DABA, 2002.
12. *Kokott G., Sperle A.* Jüdische Friedhöfe in Unterfranken – Erfassung der Friedhöfe und Analyse der Gestaltungsmerkmale mit besonderer Behandlung der symbolischen Darstellungen auf den Grabsteinen: Diplomarbeit: Studiengang Landespflege / Fachhochschule Weihenstephan. Weihenstephan, 1985.
13. *Kryževičius V.* Lietuvos privileijuotieji miestai. Vilnius: Mokslas, 1981. P.25.
14. *Künzl H.* Jüdische Grabkunst von der Antike bis heute. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999.
15. Lithuanian Jewish Communities. Ed. Schönburg N., Schönburg St., New Jersey, London. J Jason Arison inc. Northvale. 1996.
16. Meretch – a jewish town in Lithuania. Sudar. Shefer U. Tel Aviv, 1988.
17. Merkinė. Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija. Vilnius: Vaga, 1970.
18. Merkinės istorijos bruožai. Sudar. A.Černiauskas, H.Gudavičius, V.Vaitkevičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004.
19. *Miškinis A.* Merkinės urbanistinio paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas. Vilnius, 1973. Saugoma LKPC Paveldosaugos archyve f.11, ap. 1, b. 11. P. 17. (Nepublikuotas darbas)
20. *Nosonovsky M.* Hebrew epigraphic. Monuments from East Europe. Boston, 2002.
21. *Roth E.* Zur Halacha des jüdischen Friedhofes II // Udim. 1974 / 1975, H. 5.
22. *Roth E.* Zur Halachah des jüdischen Friedhofes // Udim. Zeitschrift der Rabbinerkonferenz in der Bundesrepublik Deutschland. 1973, H. 4.
23. *Startmann H., Birkmann G.* Jüdische Friedhöfe in Westfalen und Lippe. Düsseldorf, 1987.

24. *Szklanowski B., Franz E.G.* Haus des ewigen Lebens. Beit Hachaijm. Der jüdische Friedhof in Darmstadt. Grabstätten von 1714-1848. Darmstadt: Justus von Liebig Verlag Darmstadt, 1988.
25. The encyclopedia of jewish life befor and during the holocaust. New York: New York University press. 2001. T. 2.
26. *Trzcinski A.* Symbole i obrazy. Lublin, 1997.
27. *Tukcinski J. M.* Gescher haChaim. 1960, Bd. 1.
28. *Verbickienė J.* Žydai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: sugyvenimo aspektai: daktaro dis. human. mokslai: istotija (05H) / VU. Vilnius, 2004.
29. Еврейская энциклоклопедия. С.- Петербург: Издание общества для научных еврейских изданий и издательства Брокгауз – Ефрон, 1908-1913. Т. 10.
27. Краткая еврейская энциклоклопедия. Иерусалим: Кетер, 1988. Т. 4.
28. Сто еврейских местечек Украины. Подолия. Иерусапим – Ст. Петербург: Эзро, 1997. С. 45.

Medžiaga iš interneto

Носоновский М. «Завязанные в узле жизни»: к поэтике еврейских эпитафий // <http://www.berkovich-zametki.com/Nomer26/MN41.htm>; prisijungimo laikas: 2003-03-26